

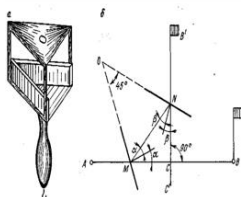
Штангенциркуль

штангенрейсмас

Ал эми деталдарды так өлчөө үчүн микрометр колдонулат. Практикалык өлчөөлөрдүн мүнөзүнө жараша микрометрлер ар түрдүү конструкцияда болушат.

Бурчтарды өлчөө жана түзүү үчүн бурч өлчөгүчтөр колдонулат. Бурч өлчөгүчтөрдүн төмөндөгүдөй түрлөрү бар: малка, бурч, транспортир, эккер, астролябия, Смичниковдун конструкциясындагы бурч, өлчөгүч экметр, кипригель, секстанат, буссоль, ганиометр, теодолит жана техникалык бурч өлчөгүч.

Эккер

Малка

Транспортир

Астролябия

Секстанат

Малкалар: жөнөкөй малка, универсалдык малкалар болуп бөлүнүшөт. Ал эми техникалык бурч ченегичтердин Кушников системасындагы жана Семенов системасындагы типтери бар. Оптикалык бурч ченегич дагы техникалык бурч ченегичке эле окшош ошондуктан аны техникалык бурч ченегичтин эле өзү катарында кабыл алышат.

Эккердин төмөндөгүдөй типтери бар: крест сымал, тик бурчтуу үч уч бурчтук, квадраттык доска, цилиндрдик жана башкалар.

Жер бетинде бурчтарды түзүү жана аларды ченөө үчүн бурч ченегичтер деп аталуучу атайын куралдардын колдонулгандыгы бизге белгилүү. Мектеп курсунун практикасында бурч ченөөчү куралдардын эң жөнөкөйү болуп астролябия эсептелинет.

Окуучулар төмөндөгү темаларды өткөндөн кийин ченөө иштерин жүргүзүүгө болот.

1. Кесиндинин узундугу.
2. Аянттар жана көлөмдөр.
3. Масштаб.
4. Бурчтарды ченөө.

Окуучулар ченөө иштерин жүргүзүүнүн көлөмү төмөнкүдөй:

1. Кагаз бетинде турдүү абалда сызылган кесиндилердин узундуктарын ченөө.
2. Тик бурчтуу параллелепипеддин узундугун, бийиктигин жана кеңдигин өлчөө.
3. Участканын, бактын, мектептин, коридордун жана класстын узунун жана туурасын эсептөө.
4. Ар бир окуучунун өз кадамдарын өлчөшү жана кадам менен керектүү аралыктардын узундуктарын өлчөө.
5. Анчалык чоң болбогон аралыктарды көз чамасы менен ченөө жана ал аралыкты өлчөө лентасы менен ченеп, кетирилген каталыкты табуу.

6. Шаарлардын арасындагы аралыктарды пландын же картанын жардамы менен аныктоо.
7. Мектептеги спорт аянтчасынын аянтын эсептөө.
8. Айлананын узундугу
9. Тегеректин аянты.

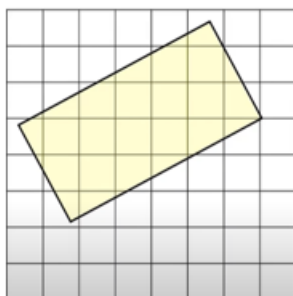
Мектеп курсундагы геометриялык чондуктар түшүнүгү башталгыч класстардан баштап эле окуучуларга белгилүү болуу менен концентрикалык түрдө ишке ашырылат. Мында биринчи концентр – даярдоочу концентр болот. Бул этапта чондуктар жөнүндөгү индуктивдик элестөөлөр өнүгөт жана аларды практикалык ченөөдө (кесиндилердин узундугун, бөлмөнүн узундугун кадимки куралдар менен тикеден – тике ченөө, тараза тартуу, температураны аныктоо) калыптанат. Ченөөнүн эң жөнөкөй бирдиктери киргизилет. Бул этап 5-6- класска таандык болуп билимдер жана ык – машыгуулар өнүгүү менен бирге математикалык түшүнүк алуунун негизги фундаменти түзүлөт. Ошондой эле чондуктарды тикеден – тике ченөөдөн эсептөөгө мүмкүндүк берүүчү көп сандаган фактылар үйрөнүлөт. Окуучулар башталгыч класстан эле жалпак фигуралардын аянтын эсептөө менен таанышат. Ошентип окуучулар этап – этап менен геометриялык түшүнүктөр менен калыптана башташат.

Мектеп курсунда аянттарды үйрөнүү тик бурчтуктун аянтын кароо менен башталат. Геометрия курсунун программасы ар кандай жалпак фигуранын аянтын эсептөө менен таанышууну палетка деп аталуучу куралдын жардамында карайт. Палетканын жардамында жалпак фигуранын аянтын эсептөө окуучуларга ар кандай фигуранын аянтын эсептөөгө гана үйрөтпөстөн, бул фигуранын үстүнө коюлган квадраттардын санын эсептөөдөн турган аянттарды ченөө идеясын туура түшүнүүгө жардам берет. Жалпак фигураларды кыйыр түрдө дагы ченөөгө болот. Фигуралардын көлөмү жөнүндөгү түшүнүк жалпак фигуралардын аянты жөнүндөгү түшүнүккө окшош киргизилет.

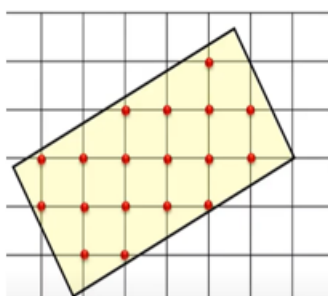
Биз бир тик бурчтуктун аянтын тапканды карап көрөлү. Тик бурчтуктун аянтын табуу үчүн Пиктин формуласынын жардамында таап алсак болот. Бул төрт бурчтуктун аянтын табыш үчүн бүтүн чокулуу чекиттерин таап алабыз. Анда 2-чиймеде көрүнүп тургандай 18 бүтүн чокулуу чекиттер бар, аны биз $u = 18$ деп жазып алабыз. Эми ушул фигуранын чегиндеги жаткан бүтүн чокулуу чекиттерди табуу үчүн квадраттын чокусуна туура келиши керек. Анда 3-чийме боюнча карай турган болсок $ч = 2$ болот.

Пиктин $S = u + \frac{ч}{2} - 1$ формуласын пайдаланып чыгарып алсак болот. Бул формула Австралия математиги Пиктин формуласы болуп эсептелинет. Бул формула көп бурчтуу аянттарды табуу да колдонулат.

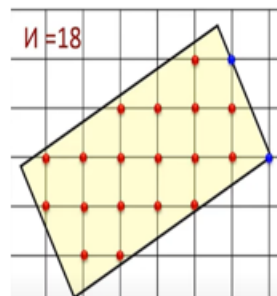
$$S = u + \frac{ч}{2} - 1 \Rightarrow S = 18 + 2 \div 2 - 1 = 18 \text{ болот.}$$

1-чийме

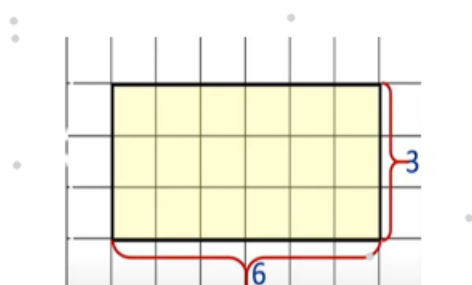
2-чийме

3-чийме

Эми ушул эле тик бурчтукту жылдыруу менен клеткаларга келтиребиз. Бул клеткалардын жардамы менен таап алабыз. Ал үчүн клеткаларды санап чыгып, биз билген аянтын формуласын коюп койсок биз издеп жаткан фигуранын аянты келип чыгат.

$$S = a \cdot b \Rightarrow S = 6 \cdot 3 = 18$$

4-чийме

Ошондой эле тик бурчтуктун аянтын ченөө жана эсептөө үчүн төмөндөгүдөй дагын бир маселени карап көрөлү.

Тик бурчтуктун аянты деп тик бурчтуктун негизи менен бийиктигин же узуну менен кеңдигин көбөйткөнгө барабар

$S = a \cdot b$

NMDC - тик бурчтугу

$a = 6 \text{ см}$ $S = a \cdot b$ $S = 6 \cdot 8 = 48$
 $b = 8 \text{ см}$

$S = ?$ Жообу: $S = 64 \text{ см}^2$

Колдонулган адабияттар:

1. Алтыбаева М.А., Назаров М. ж.б. Орто мектепте математиканы окутуунун методикасы. – Ош, 2004.
2. С.К. Кыдыралиев, А.Б. Урдалетова, Г.М., Г.М. Дайырбеков Математика 5-6-класс.
3. Ош МУ “жарчысы” 2008 №1.
4. А. В. Погорелов. Геометрия 7-11. Бишкек: Мектеп, 1993г.
5. М.И. Сканава. «Сборник конкурсных по математике для поступающих во ВТУЗы», - М.: высшая школа, 1998.
6. «Мектеп-школа» билим берүү боюнча илимий практикалык журналы 2001. №3, 39-44 - бет.

УДК: 51.37.02 (575.2)

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА САНДЫК
ТУЮНТМАЛАРДЫ ЭСЕПТӨӨДӨ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ
КӨНҮГҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ ЖОЛДОРУ**

Надырбекова Гулаим Раимжановна- ОшМПУ окутуучу,
E-mail: gulaim80@bk.ru

Аннотация

Макалада башталгыч класстардын математика сабагында сандык туюнтмаларды эсептөөдө колдонулуучу бир катар ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү көнүгүүлөр каралган. Көнүгүүлөрдү сабактарда активдүү колдонуу аракеттери жана предметтер аралык байланыштын түрдүү дидактикалык иштерди аткаруудагы орду көрсөтүлгөн. Берилген сандарды жана ыкмаларды колдонуп, сандык туюнтмаларды, алардын маанисин табуу, эсептөө ыкмаларын үйрөтүү, логикалык ойлоосун, пикир жүргүзө билүүсүн өстүрүү, окуучуларды машыгууларга үйрөтүү үчүн өз алдынча практикалык, турмуштук маселелер менен тааныштырууга карата көнүгүүлөр сунуш кылынган. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн өнүгүшүнө салым кошуу, башка адамдар менен кызматташууга жөндөмдүүлүгүн арттыруу, жупта жана топтордо иштөөгө шыктандыруу, жупташып иштөөдө өз ара жардамдашуу, колдоо көрсөтүү сапаттарына тарбиялоого карата көнүгүүлөр берилген. Окуучулардын математикалык көз карашын кеңейтүү жана математикага болгон кызыгуусун арттыруу, сандык туюнтмалардын маанисин ыңгайлуу жол менен тапканды үйрөнүү ыкмалары сунуш кылынды.

Көнүгүүлөрдү талдоодо, системалаштырууда, текшерүүдө, мисал-маселелерди чыгарууда окуучулардын ишмердүүлүктөрүнүн өнүгүүсү белгиленген. Предметтер аралык байланышка көп көңүл бурулуп, аларды сабактарда активдүү колдонуу аракеттери жасалып жаткандыгын, негизги жана предметтик компетенцияларды аныктап, практикага таянып даярдалган бир канча көнүгүүлөр көрсөтүлүп, күтүлүүчү натыйжаларды аныктоодогу максаттуу ыкмалар сунушталды.

Түйүндүү сөздөр: сандык туюнтмалар, эсептөө ыкмалары, предметтер аралык байланыш, күтүлүүчү натыйжалар, терминологиялык белгилер, көрсөтмөлүүлүк, арифметикалык амалдар, ой жүгүртүү ишмердүүлүгү.

ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ ПРИ ВЫЧИСЛЕНИИ ЧИСЛОВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В статье рассматривается использования упражнений развивающих мышление для вычисления числовых выражений на уроке математики в начальных классах. Показаны действие выполнений разных дидактических работ, межпредметных связей и роль активного использования упражнений на уроках. Были предложены упражнения на самостоятельное ознакомление учащихся с практическими, жизненными вопросами для определения числовых выражений, их значений с использованием заданных чисел и методов, обучения вычислительным приемам, развитию логического мышления, умения рассуждать, обучения тренировкам. Способствовать развитию коммуникативной компетенции, умению сотрудничать с другими людьми, мотивировать умению работать в парах и группах, при работе в парах воспитывать качества взаимопомощи, поддержки упражнения для воспитания качеств. Расширять математический кругозор учащихся и прививать интерес к математике, были предложены методы, позволяющие научиться находить значения числовых выражений удобным способом.

Отмечается деятельность учеников в решении задач, в анализе систематизировании и в проверке упражнений. Основной акцент направлен на межпредметных связи, действия активного использования их на уроках, определяя основные и предметные компетенции, показаны несколько упражнений подготовленные на основе практики, рекомендованные методом определения ожидаемых результатов.

Ключевые слова: числовые выражения, методы расчета, связь между предметами, ожидаемый результат, терминологические знаки, иллюстрации, арифметические действия, деятельность соображения.

WAYS TO USE EXERCISES FOR THE DEVELOPMENT OF THINKING WHEN CALCULATION OF NUMERICAL EXPRESSIONS IN THE LESSON OF MATHEMATICS IN THE PRIMARY SCHOOL

Annotation

The article discusses the use of exercises that develop thinking to calculate numerical expressions in a math lesson in elementary grades. The effect of performing various didactic works, interdisciplinary connections and the role of active use of exercises in the classroom are shown. Exercises were offered for self-familiarization of students with practical, life issues for determining numerical expressions, their values using given numbers and methods, teaching computational techniques, developing logical thinking, reasoning skills, training training. To promote the development of communicative competence, the ability to cooperate with other people, to motivate the ability to work in pairs and groups, when working in pairs to cultivate the qualities of mutual assistance, support exercises for the education of qualities. To expand the mathematical horizons of students and instill an interest in mathematics, methods were proposed that allow learning to find the values of numerical expressions in a convenient way.

The activities of students in solving problems, in the analysis of systematization and testing exercises are noted. The main focus is on interdisciplinary communication, the actions of their active use in the lessons, identifying core and subject-matter competencies, several exercises are shown based on the practice recommended by the method of determining the expected results.

Key words: numerical expressions, calculation methods, connection between objects, expected result, terminology marks, illustrations, arithmetic action, activity considerations.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында мурдагы калыптанып калган традициялык системаны реформалоо зарылдыгы пайда болууда. Анын негизги себептеринин бири болуп, традициялык билим берүүнүн “билимди берүүгө”, же болбосо, окуучуга билимди жаттатууга жана кайра айтып берүүгө багытталгандыгы эсептелет. Кыргызстандын окуучулары жаттаган билимдерин айтып берүү менен гана чектелип, алган билимин сабактан тышкары, турмуштук кырдаалга колдоно алышпайт. Мындай абал 2006 жана 2009 жылдардагы өткөрүлгөн PISA изилдөөлөрүндө белгилүү болду. Демек, окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу азыркы учурда актуалдуу проблемага айланды деп айтууга болот. Функционалдык сабаттуулук, окуучунун алган билимин турмушта, жаңы абалда колдонууну талап кылат. Окуучунун мындай билгичтиктерин жана көндүмдөрүн башталгыч класстан тартып калыптандыруу зарыл.

Илимдердин негиздерин терең билген жана ал билимин өзүнүн практикалык ишинде пайдалана алуучу адамдарды тарбиялап чыгаруу милдетин аткарууда бүтүрүүчүлөрдүн математикалык даярдыктарынын деңгээлин жогорулатуу биздин эгемендүү мамлекетибиз үчүн, коомубуз үчүн өзгөчө мааниге ээ. Мына ушул маселени ийгиликтүү түрдө ишке ашыруу үчүн окуучуларды сабак учурунда окутуу менен чектелбестен, алардан түрдүү дидактикалык иштерди аткаруу талап кылынат.

Башталгыч класста математиканы окуп үйрөнүүдө окуучулар туюнтма, тамгалуу туюнтма, сандуу жана тамгалуу барабарсыздыктар, теңдемелер түшүнүктөрүн калыптандырууда көптөгөн кыйынчылыктарга дуушар болушат. Эгерде, мектеп окуучулары бул түшүнүктөрдү тиешелүү деңгээлде өздөштүрүшө алышса, анда алардын жалпы математикалык билимдери терең жана толук болот. Математиканын кийинки баскычтарын өздөштүрүүдө дагы алар үчүн ыңгайлуу шарт түзүлөт. Бул түшүнүктөрдү калыптандырууда окуучуларга турмуштук кырдаалдагы мисалдарды пайдалануу, аны менен бирге маалыматтык технологиянын элементтерин пайдалануу зарыл. Бул иш аракеттерди ишке

ашыруу үчүн мугалимдин кесиптик даярдыгын күчөтүү зарыл. Башталгыч мектептин мугалимдеринин кесиптик даярдыгын терең анализдөө жана аны азыркы талаптарга ылайыкташтыруу актуалдуу илимий маселе болуп саналат.

Окуу программасынын жана мугалимдин убактысынын чектелүү болушу сабак убагында математикалык өтө кызыктуу бир катар фактыларга толугураак токтолуп отурууга мүмкүнчүлүк болбойт. Ошондуктан темага байланыштырып аткарылган бир катар көнүгүүлөр окуучулардын ошол предмет боюнча билимин бекемдейт, программалык материалдарды кеңейтирип жана тереңдетип үйрөнүүгө мүмкүндүк берет. Окуучуларды практикалык машыгууларга үйрөтүү үчүн бир кыйла татаалыраак маселелер чыгарылат. Бул окуучулардын логикалык ойлоосун, пикир жүргүзө билүүсүн өстүрөт. Окуучуларды өз алдынча кошумча китептерден пайдалана билүүгө үйрөтөт. Практикалык, турмуштук маселелер менен, өндүрүш менен тааныш болушат. Ал гана эмес калган бардык окуучулардын да ошол сабакты өздөштүрүүсүн жогорулатууга мүмкүндүк бере тургандыгы жүргүзүлгөн тажрыйбалардын негизинде далилденип аныкталган. Чындыгында сабактан кийин да математикалык кызыктуу маселелер жөнүндө сүйлөшүп, жалпы окуучулардын математикага болгон кызыгууларын пайда кылышат. [2]

Изилдөөнүн методикасы жана материалдары. Программалык материалды терең өздөштүрүү процессинде, предметке болгон кызыгуусун арттырууда, кесипке багыт берүүдө, окуучуларды ар тараптан туура тарбиялоодо, предметтик сабактар менен бирге предметтер аралык байланыштар педагогикалык чоң мааниге ээ.

Математика сабагы боюнча каралган көнүгүүлөр негизинен окуучулардын математикага кызыгууларын арттыруу жана аларды математиканын айрым бир маселелерин өз алдынча чече билүүгө машыктыруу максатын көздөйт.

Башталгыч класстын математика сабагы боюнча эсептөөлөргө ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү көнүгүүлөрдү колдонуу окуучулар үчүн бир топ максаттуу жана кызыктуу болот. Окуучуларды ыкчамдыкка, тез кабыл алып, тез ойлонуп, тез чыгарууга, калыптандырат. Көркөм окуу менен бирге предметтер аралык байланышты күчөтөт. Алардын ойлоо сезимин жогорулатат жана ыкчам иштешин камсыз кылат. Математикалык көнүгүүлөр окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карап берилиш керек. Математика сабагы ар кандай формадагы көнүгүүлөр менен өтсө, алардын акыл жөндөмдүүлүгүн жана ойлоосун арттырат.

Башталгыч билим берүү тармагында USAIDдин долбоорлору аркылуу кошумча көптөгөн окуу материалдарды, анын ичинен “Окуу керемет!” долбоору, башталгыч мектепте математиканы окуп үйрөнүү үчүн бир нече адабияттарды сунуштап отурат.

Анда биз бүгүн математиканы башталгыч класстарда окутуунун усулу предметинен, башталгыч математикадагы алгебранын элементтери болгон туюнтмаларды түзүү, түшүнүктөрүн бышыктоого балдар адабиятын колдонууну карап көрөлү. Ал үчүн “Туюнтма жана анын маанилерин табуу үчүн балдар адабиятын пайдалануу” стратегиясын колдонобуз. Жупташып иштөө.

– Келгиле, саякатыбызды акыл эстөө аралынан баштайлы. Алгач сандык туюнтмалардын маанисин ыңгайлуу жол менен табыңыз. Сандык туюнтмалардын маанисин табуу үчүн кошуу алгоритмин колдонуңуз. Бирдикти гана кошуу керек болгон төмөнкү туюнтманы кантип ыңгайлуу түрдө эсептөө керек? Кантип эсептөө ыңгайлуураак?

$$34+5, 34+50, (30+4)+5, (30+4)+50, 34+5=39, 34+50=84$$

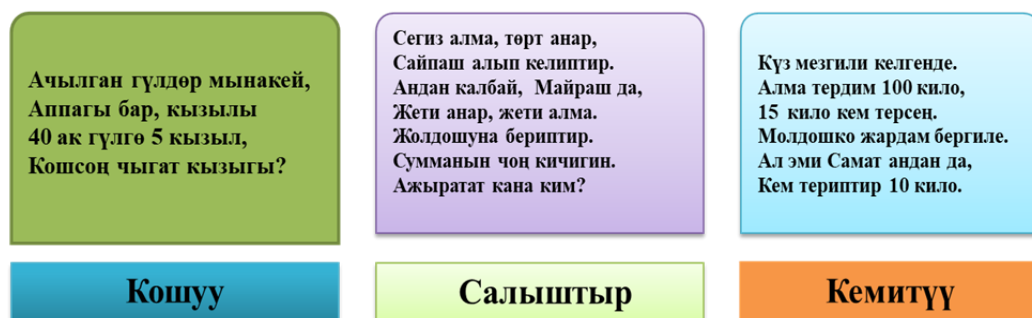
Эми жаңы сандык туюнтмалардын маанисин табуу үчүн алгоритмибизди колдонуп көрөлү:

$$26+4, (20+6)+4, 26+4=30$$

$$95+5, 90+5)+5, 95+5=100$$

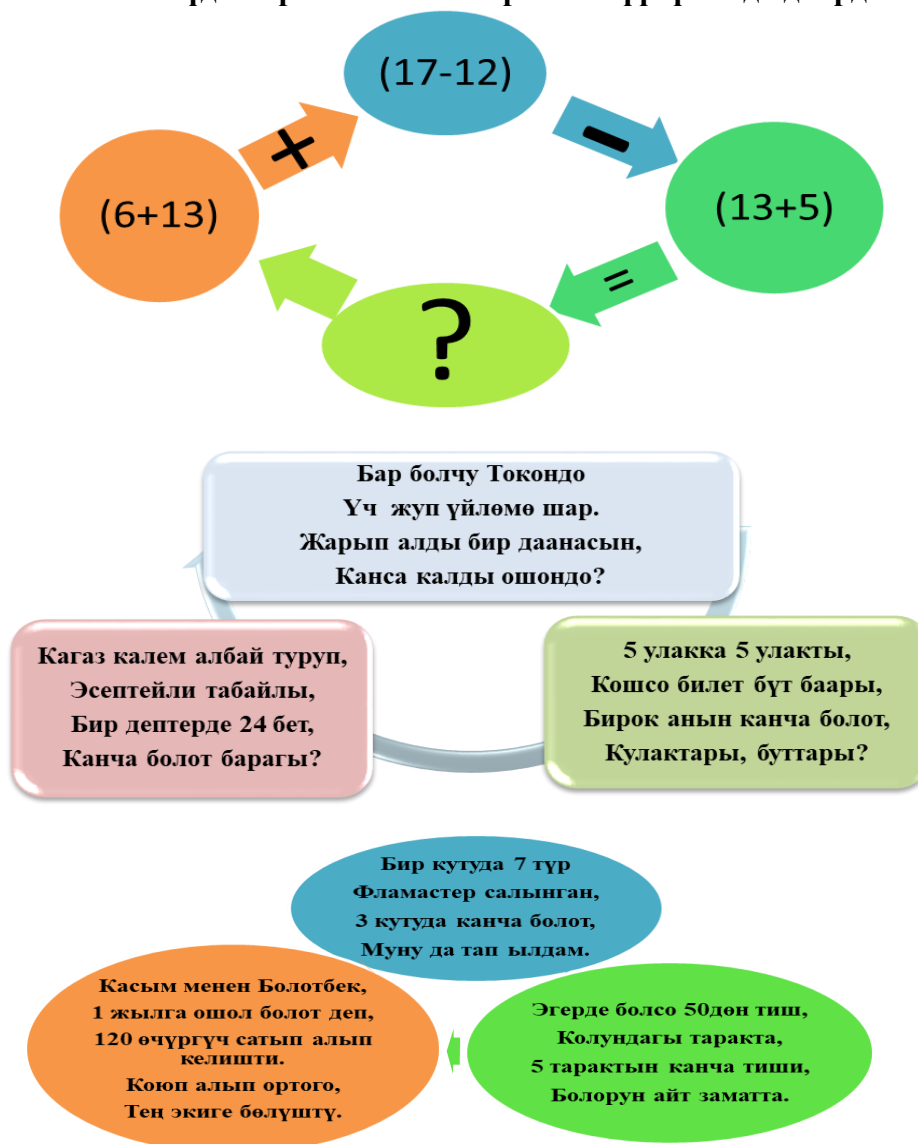
Байкоо жүргүзүүнүн, окуучулардын математика боюнча билим жана сөз байлыктарынын деңгээлин баалоонун натыйжаларын эске алуу менен окуучулардын үч тобун түзүү. Жоопторду алгандан кийин топторго бөлүү. Класс 3 топко бөлүнөт. Кимдин тобу тезирээк

жана так аткарат. Ар бир топтон бирден адам доскада иштешет, андан кийин балдар алардын жообу менен текшерилет.

Жаңы сөздөр башкалардан эмнеси менен айырмаланат? Белгилүү алгоритм жаңы сандык туюнтмаларды чечүү үчүн ылайыктуубу? Анда бир нерсени өзгөртүү керекпи?
Жаңы сандык туюнтмаларды чыгарууга машыгалы, сандардын суммасын жазып, табалы. Келгиле, топторго бөлүнөбүз.

Төмөнкүдөй практикалык көргөзмөлүүлүктө да даярдасак болот.

Мугалим математикалык сөздөр боюнча сандык туюнтмаларды түзүүгө машыгууну сунуштайт. Окуу китебинин тапшырмасы боюнча сандарды жана сөз айкаштарын түзүп, эрежелерди эске салат.

Кошуу менен кемитүүнү же көбөйтүү менен бөлүүнү өз ичине алган кашаасыз туюнтмаларда амалдар кандай тартипте жазылган болсо, ошол тартипте солдон оңго карай аткарылат.

$$\text{Үлгү: } 46 + 4 - 8 = 50 - 8 = 42$$

$$15 : 3 \cdot 4 = 5 \cdot 4 = 20$$

Кашаасыз туюнтмаларда адегенде тартиби менен көбөйтүү жана бөлүү, андан кийин тартиби менен солдон оңго карай кошуу жана кемитүү аткарылат.

$$\text{Үлгү: } 16 - 2 \cdot 3 = 16 - 6 = 10$$

$$18 : 2 + 4 \cdot 4 = 9 + 16 = 25$$

Ар бир туюнтманын маанисин табууда амалдарды аткаруунун тартибин билип ал.

- 1) Эгерде туюнтмада кашаалар болсо, алардын ичиндеги амалдар биринчи аткарылат;
- 2) Көбөйтүү жана бөлүү жазылыш ирети менен аткарылат;
- 3) Кошуу жана кемитүү жазылыш ирети менен аткарылат.

Мисалы: $75 - (28 + 27) = 75 - 55 = 20$, $30 : (27 - 17) = 30 : 10 = 3$, $59 - 18 : 2 = 59 - 9 = 50$ [6]

Жыйынтык. Математика предметинин турмуштагы мааниси, башталгыч билим берүүдөгү балдар адабияты жана анын математика курсун өздөштүрүүдөгү орду, туюнтма жана анын маанилерин табуу үчүн балдар адабиятынан ырларды пайдалануу көркөм окуу

Максаты. Берилген тапшырмаларды аткарууда балдар түшүндүрүү жөндөмүнө ээ болот, математика предметинин турмуштагы маанисин түшүнүшөт, башталгыч математика курсун өздөштүрүүдөгү балдар адабиятынын ордун көрсөтө алышат жана практикада колдонушат. Математика предметинин турмуштагы маанисин талкууга коюп ачып көрсөтүү, балдар адабияты жана башталгыч математика курсун өздөштүрүүдөгү анын ордун талдоо жана бул боюнча алган билимдерин практикалык түрдө көрсөтүү, пайдаланылган көнүгүүлөрдү өз иш тажрыйбасында пайдалануу, талдоо, салыштыруу, тыянак чыгаруу.

Таблица 1

Окуп-үйрөнүүдөн кийинки күтүлүүчү натыйжалар

К-1.	Кабыл алынуучу көнүгүүлөр жана анын мааниси, арифметикалык амалдар жана аларды аткаруунун тартиби, амалдардын байланышы, туюнтмалар жана алардын маанилери жөнүндөгү маалыматтар менен тааныш болушат.
К-2.	Аткарган иш аракетине ой жүгүртүү менен далилдүү көз карашы пайда болот, алардын ээлеген ордун көрсөтө алат, математикалык терминдерди кеп маданиятында колдоно алат жана иреттүү таза жаза билет.
К-3.	Аткарган иш аракеттеринин ийгиликтери жана кемчилдиктери жөнүндө ой бөлүшөт, аларды талдоо, айырмалоо, системалаштыруу, текшерүү, мисал-маселелерди чыгарууда элементи менен жазуусу калыптанат.
К-4.	Калыптанган көндүмдөрдү жашоо тиричилик менен байланыштырат жана мисалдар келтирет, ар бир өздөштүрүлгөн билимдин практикалык жактан зарылчылыгын, керектүүлүгүн тастыктай алат.

Корутунду. Башталгыч класста математиканы окуп үйрөнүүдө окуучулар туюнтма, тамгалуу туюнтма, сандуу жана тамгалуу барабарсыздыктар, теңдемелер түшүнүктөрүн калыптандырууда көптөгөн кыйынчылыктарга дуушар болушат. Эгерде, мектеп окуучулары бул түшүнүктөрдү тиешелүү деңгээлде өздөштүрүшө алышса, анда алардын жалпы математикалык билимдери терең жана толук болот. Математиканын кийинки баскычтарын өздөштүрүүдө дагы алар үчүн ыңгайлуу шарт түзүлөт. Бул түшүнүктөрдү калыптандырууда окуучуларга турмуштук кырдаалдагы мисалдарды пайдалануу зарыл.

Илимдердин негиздерин терең билген жана ал билимин өзүнүн практикалык ишинде пайдалана алуучу адамдарды тарбиялап чыгаруу милдетин аткарууда бүтүрүүчүлөрдүн математикалык даярдыктарынын деңгээлин жогорулатуу биздин эгемендүү мамлекетибиз үчүн, коомубуз үчүн өзгөчө мааниге ээ. Мына ушул маселени ийгиликтүү түрдө ишке ашыруу үчүн окуучуларды сабак учурунда окутуу менен чектелбестен, алардан түрдүү дидактикалык иштерди аткаруу талап кылынат. Башталгыч мектеп жашындагы балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн бири бул көргөзмө образдуу ой жүгүртүүсүнүн жогорулуулугу. Ошондуктан математика сабагынын биринчи этабында бала айлана-чөйрөнү сезим, ой жүгүртүүсү менен байкагандыктан (М: кыймыл-аракет, кармап көрүү, бурмалоо, ж.б.у.с.) биз алардагы айлана-чөйрөгө ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө аракет кылуубуз керек. Себеби адам баласынын жашоо тиричилигинде айлана-чөйрөгө карата ой жүгүртүүсү эң негизги роль ойнойт. [3]

Адабияттар:

1. **Аттокурова Ч.А.** Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн методикалык колдонмо [Текст] / - Б.: -78
2. **Бекбоев И.Б.** Математиканы окутуу 1-4-класс [Текст] /Аттокурова Ч.А. // Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо – Б.: 2016, -188
3. **Бекбоев И. Б.,** Аттокурова Ч. А., Башталгыч класстарда математика боюнча мамлекеттик стандарт, Бишкек 2015
4. Башталгыч класстардын программалары, Математика - Б.: Кыргызстан, 2010
5. **Койнова-Цельнер Ю. В.** Башталгыч мектепте активдүү окутуунун педагогикалык технологиялары -Б.: 2014, -144
6. **Надырбекова Г.Р.** Башталгыч класстардын математикасында туюнтма жана анын маанисин окутуу жолдору [Текст] – ОшТУ жарчысы 2019, -137
7. 2-3- класстар үчүн математика боюнча окуу китептери, Бишкек 2010-2015-ж.ж.
8. <http://www.mathedu.ru>

УДК 004.582

ОНЛАЙН ПРАКТИКАЛЫК САБАКТАРДЫ УЮШТУРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Ташполотов Толкунбек Турдубекович – БатМУ Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институту
Жамшутова Бурмакан Жолдошовна - БатМУ Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институту
bjoldoshovna77@gmail.com

Аннотация

Бул макалада бүгүнкү күндөгү көйгөйлүү маселелердин бири болуп саналган аралыктан билим берүүнүн кээ бир эффективдүү жолдору жөнүндө баяндалат. Аралыктан билим берүүнү уюштурууда өзгөчө практикалык сабакты өтүү көйгөй жаратып келет, анткени, байланышуу тиркемесинин мөөнөтүнүн чектелгендиги, же жалпы колдонууга ээ болгон кээ бир мүмкүнчүлүктүн аздыгы түрткү болот. Сиз үчүн кайсы байланыш тиркемеси ыңгайлуу деген сыяктуу сурамжылоо студенттер жана мектеп окуучулары арасында жүргүзүлүп, анын натыйжасында келип чыккан жыйынтыктар жана сунуштарга ылайык, мындай көйгөйдү чечүүнү жолу боюнча бул макалада баяндалып, көпчүлүккө жеткиликтүү

жана кеңири мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон тиркемелер telegram жана google meet тууралуу жазылды.

Түйүндүү сөздөр: студент, уюлдук телефон, онлайн, ден соолук, көйгөй, сурамжылоо, окутуучу, синхрондуу, асинхрондуу, практикалык, эффективдүү.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОНЛАЙН ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются некоторые из наиболее эффективных способов дистанционного обучения, что является одним из самых актуальных вопросов на сегодняшний день. При организации дистанционного обучения особенно сложно провести практический урок из-за ограниченной продолжительности коммуникативного приложения или отсутствия некоторых общедоступных возможностей. Был проведен опрос студентов и школьников, чтобы выяснить, какое приложение лучше для вас, а результаты и рекомендации, представленные в этой статье, описывают, как решить эту проблему, а самые доступные и широкодоступные приложения — телеграм и гугл миит.

Ключевые слова: студент, мобильный телефон, онлайн, здоровье, проблема, опрос, учитель, синхронный, асинхронный, практичный, эффективный.

FEATURES OF ORGANIZING ONLINE PRACTICAL CLASSES

Abstract

This article discusses some of the most effective ways of distance learning, which is one of the most pressing issues today. In the organization of distance learning, it is especially difficult to take a practical lesson, because of the limited duration of the communication application, or the lack of some commonly available opportunities. A survey of students and schoolchildren was conducted to find out which application is best for you, and the results and recommendations provided in this article describe how to solve this problem, and the most accessible and widely available applications are telegram and google meet.

Keywords: student, mobile phone, online, health, problem, poll, teacher, synchronous, asynchronous, practical, effective.

Баарыбызга белгилүү болгондой эле, бүгүнкү күндө, онлайн билим алуу дегенде кары-жашы дебей уюлдук телефонду же ноутбук, компьютерлерди түшүнүп калдык. Учурдун талабы, замандын өзгөрүүсү баарыбызды жашоо жана билим алуу чөйрөлөрүндө түрдүү өзгөрүүлөргө дуушар кылды. Башкача айтканда дүйнө элин каптаган таажылуу вирус билим алуу багытын да башкача нукка бурду. 2020-жылдын март айынан баштап биздин өлкөдө жогорку окуу жайлардын студенттери билим алуусун онлайн режиминде улантышкандыгын билебиз. Бүгүнкү күндөгү өлкө үчүн коркунучтуу болуп турган Covid-19 илдетинин төртүнчү толкунунун келүүсү, бүт элге, мамлекеттик иштеги кызматкерлерге, студенттерге мектеп окуучуларына зыянын тийгизери баарыбызга белгилүү. Мына ошондуктан бүгүнкү күндөгү онлайн билим берүү системасы канчалык деңгээлде өз максатына жетип жатат? Студенттерге жугумдуу болуп жатабы деген суроолор жаралбай койбойт. Бул макалада ушул сыяктуу суроолорго жооп табуу менен студенттердин онлайн билим алуусундагы практикалык сабактарды уюштуруудагы көйгөйлөр туурасында айтып өтөбүз. Пандемия учурунда студенттерден бир топ сурамжылоолор жүргүзүлгүп, анын натыйжасында кээ бтр сунуштар белгиленди.

Онлайн байланышуу түрүн белгилеп өтсөк, синхрондук жана асинхрондук деп экиге бөлүнөт. Синхрондук (synchronous) формада баарлашуу жандуу байланыш аркылуу уюштурулат. Бул билим берүү формасына бетме-бет лекциялар, онлайн лекциялар, вебинарлар, мессенджерлердеги онлайн дискуссиялар кирет. Синхрондук байланыш Zoom, GoogleMeet, StreamYard жана башка тиркемелери аркылуу уюштурулат. Ал эми асинхрондук

байланыш WhatsApp, Telegram, Google Classroom, электрондук почта жана башка тиркемелер аркылуу жүргүзүлөт.

Биз 2020-жылдын ноябрь айында «Жогорку окуу жайлардын студенттеринин онлайн билим алуусундагы уюлдук телефондун таасири» деген аталыштагы илимий макалабызда студенттерден алынган сурамжылоодо студенттердин көпчүлүгү онлайн билим алуу үчүн мобилдик телефонду колдонгондугун жана тиешелүү көнүгүүлөрдү жасабай жаткандыктары боюнча жыйынтык алынгандыгы тууралуу баяндаганбыз. Убакыттын өтүшү менен канчалык деңгээлде онлайн билим алуунун сапаты өстү, студенттердин жекече ойлору, сунуштары тууралуу кайрадан сурамжылоо жүргүзгөн учурда жыйынтык башкача болду. Мында студенттерден сурамжылоо анонимдүү жүргүзүлүп, жыйынтыгында онлайн билим алууда дагы деле бир топ көйгөйлөр бар экенине ынандык. Сурамжылоого катышкандардан төмөнкүдөй сунуштар келип түшкөн.

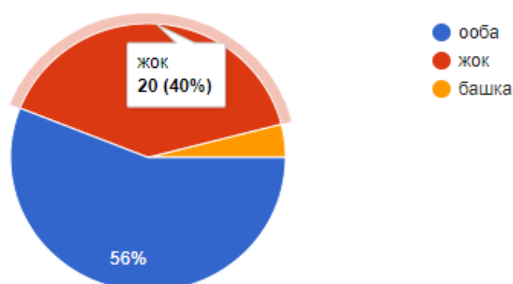
- ✓ Интернет байланышын жакшыртуу;
- ✓ Тарифтерди арзандатуу;
- ✓ Zoom аркылуу сабак 40 мүнөттөн көбүрөөк болсо;

жана башка бир топ сунуштар келип түшкөн.

Ал эми акыркы сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча натыйжа төмөнкүдөй болду. Сиз окуган сабактар zoom аркылуу өтүлүп жатабы? Бул суроого студенттердин 96,1% бөлүгү ооба деп жооп беришкен. Ошол зуумда сабак болуп жаткан учурда сабакты кантип конспектилейсиз? Бул суроого студенттер төмөнкүдөй ойлорун жазышкан.

Онлайн практикалык сабактарда алган билиминизди баалоонун жыйынтыгы жеткиликтүүбү?

50 ответов

- Интернет байланышынын начардыгынан улам окутуучу лекцияны сүрөткө тартып жибергенде гана;
- Мугалим сабактын көчүрмөсүн(записин) жиберет;
- Зуумдагы демонстрацияны скрин кылып жазуу;
- Зуумда сабак бүткөндөн кийин;

Ушул сыяктуу көйгөйлөрдү эске алуу менен, биз, зуум тиркемкесинин ордуна сиздерге GoogleMeet тиркемесин колдонууну ыңгайлуу экендигин белгилөө менен анын кээ бир мүмкүнчүлүктөрүн белгилеп өтөбүз.

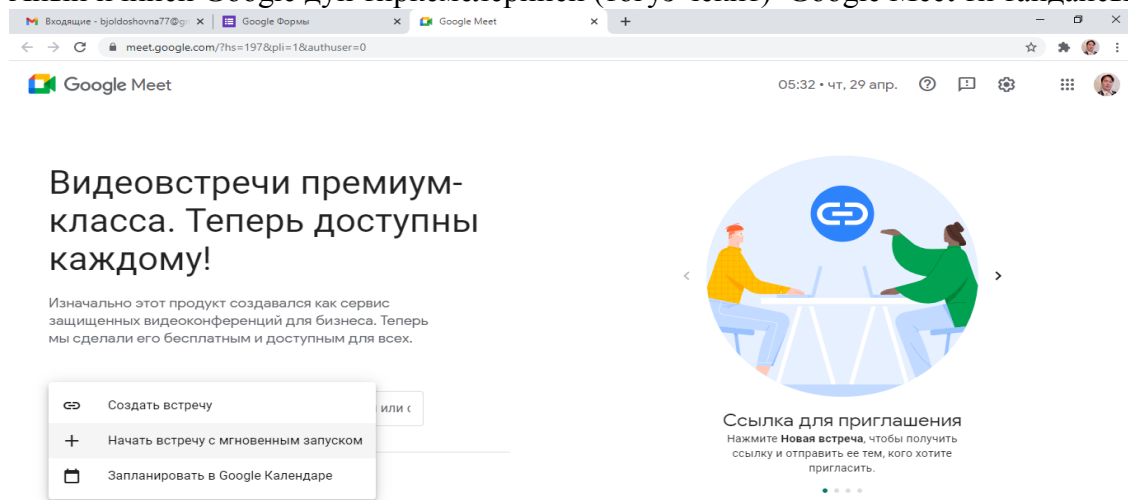
Google Meet - бул Google тарабынан иштелип чыккан видео чалуулар кызматы.

Бул тиркеме расмий түрдө 2017-жылдын март айында сунушталган.

2020-жылдын март айында, COVID-19 пандемиясына байланыштуу, программага акысыз жеткиликтүүлүктү камсыздай тургандыгы жарыяланып, натыйжада 2020-жылдын апрелинде колдонуучулардын саны 2020-жылдын январь айына салыштырмалуу 30 эсеге көбөйгөн. 2021-жылдын 31-мартына чейин gmail аккаунттары үчүн акысыз конференциялардын узактыгы 24 саат менен чектелсе, 2021-жылдын 1-апрелинен тартып акысыз эсептер үчүн 60 мүнөткө чейин чектөө киргизилет. Бул дегени кайсы колдонуучу болбосун Google Meet тин

акысыз версиясын орнотуп 60 мүнөткө чейин видеоконференция уюштурууга болот. Бул тиркеменин зуумдан артыкчылыгы демонстрация жасап сабак өткөндө экрандын бардык бөлүгү көрүнүп турат, ал эми зуумда бир беттен башка бир бетке өткөндө экран көрүнбөй калат эле.

Ушул жерден дагы бир суроо жаралат, видеоконференция учурунда болуп жаткан сабактын видео жаздыруусун алууга болобу деген? Бул суроого мындай деп жооп беребиз. Эгер Google Meet тин акылуу версиясын орноткон болсоңуз, анда мындай мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ал эми, акысыз версиясында атайын экранды жазуучу bandicam, Icescream Screen Recorder, Xrecorder тиркемелерин колдонууга болот. Бул программалар сөзсүз түрдө компьютерге орнотулган болуусу зарыл. Мына ошондо гана сабакка катышпай калган студенттерге, окуучуларга өтүлгөн сабак боюнча маалыматтарды жиберүүгө, өзүңүздө документ катары сактоого дагы болот. Бул тиркемени колдонуу боюнча кыскача маалымат беребиз. Биринчи эле сиздерде Google браузерин жана ага катталган аккаунт болуусу керек. Анын ичинен Google дун тиркемелеринен (тогуз чекит) Google Meet ти тандайсыз.

Ал жерден жаңы конференция түзүүгө болот. Шилтемесин сабак өтүүчү группаларга жиберсеңиз студент же окуучу шилтемени басуу аркылуу аккаунтун тандап сиздин уюштурган конференцияга кошула алат.

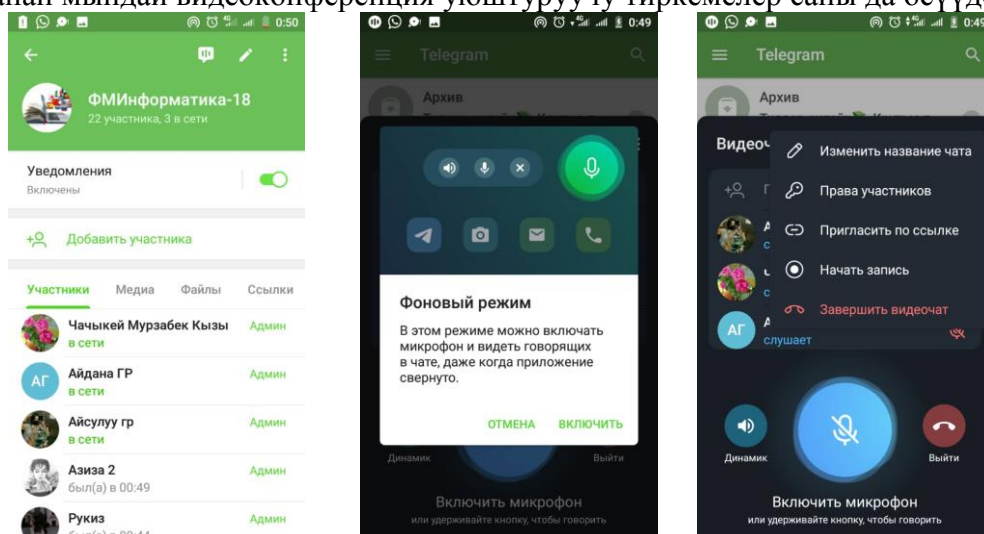
Google Meet тиркемесинин бирден бир артыкчылыгы анын ичиндеги **jamboard** доскасынын мүмкүнчүлүгү. Мында видеоконференция уюштурулуп, сабак өтүп жаткан мезгилде, окутуучу тарабынан шилтеме жиберилет, ал шилтеме аркылуу студенттер кошулуп, кадимки доскадай эле жазып иштей берсе болот жана ал доска баарына колдонууга жеткиликтүү болуп турат. Бул досканы билим берүүдөгү бардык адистиктин ээлери колдонсо болот. Мисалы, математиктер мисалдарды чыгарууда, геометриялык фигураларды сызууда, физиктер маселелерди чыгарганда, кыргыз тилчилер талдоолорду жүргүзгөндө сөзсүз түрдө ыңгайлуу болот. Ал эми, ошол сабак учурунда эле досканы экиге бөлүп, студенттерди топторго бөлүп иштетсе да болот. Катышуучулардын бири-биринин аракетин көрүүсү менен, атаандаштык жаралып, билимге болгон кызыгуулары артат деп ойлойбуз. Жалпы онлайн билим алып жаткан студенттерге, окуучуларга Google Meet тиркемесин колдонууну сунуштоо менен, онлайн билим алуудагы практикалык сабактарда жаралган көйгөйлөрдөн Google Meet мүмкүнчүлүгүн кеңири колдонуу менен арылууга болот. Билим берүү тармагындагы кээ бир тажрыйбалуу мугалимдер бул тиркеменин артыкчылыгын сезүү менен такай колдонуп да жүрүшөт.

Ошондой, эле бүгүнкү күндө telegramm - тексттик билдирүү жана түрдүү форматтагы медиафайлдар менен алмашууга мүмкүндүк берген смартфон жана башка түзмөктөр үчүн

түзүлгөн акысыз кроссплатформалык мессенджердин мүмкүнчүлүгүн колдонуу да ыңгайлуу болуп турат.

Студенттердин окутуучулардын көпчүлүгү ноутбук-планшеттерди эмес уюлдук телефондорду көп колдонгондуктан телеграмм тиркемеси бардык колдонуучуларга ыңгайлуу экендигин белгилейбиз.

Анын мүмкүнчүлүгү кеңири, башкача айтканда, бир эле учурда бир нече терезелер менен иштей алат, практикалык сабактарда атайын презентацияларды демонстрациялоого, сабак-семинарларды видео-чат түрүндө уюштурууга болот. Бул тиркеменин өзгөчө айырмачылыгы анда убакыт чектелген эмес. Телергамм-чатты колдонуу менен чөнтөгүңүздөн чыгаша да азыраак болоорун байкайсыз. Кайтарым байланыш, суроо-жооп, анкетирлөө, викториналык суроолорду(чат-ботторду) түзүп уюштуруу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Күн санап мындай видеоконференция уюштуруучу тиркемелер саны да өсүүдө.

Жыйынтыгында google meet, zoom, телеграм-чат булардын баары онлайн билим берүүдөгү видеоконференция уюштуруучу тиркемелер болуп саналып, биз, алардын ичинен филологиялык билим берүүдө телеграм чатты, ал эми физика-математикалык билим берүү багытында google meetти колдонуу ыңгайлуу экендигин белгилейбиз. Себеби, google meet тиркемесинде **jambboard** доскасы мисал-маселелерди чыгарууга, таблица чийип жана башка иш аракеттерди онлайн аткарууга эффективдүү каражат болуп саналып, көпчүлүк билим алуучулар үчүн ыңгайлуу экендиги байкалды.

Ошондой эле, бүгүнкү күндө жалпыга жеткиликтүү жана колдонууга ыңгайлуу болгон каражат мобилдик телефон болгондуктан, анын мүмкүнчүлүгү менен телеграмм тиркемеси аркылуу жандуу баарлашууну уюштуруу эффективдүү болуп саналып, анын мүмкүнчүлүгү менен демонстрациялуу маалымат алмашуу аркылуу сабактарды уюштурууга болоору жана ыңгайлуу экендиги байкалды.

Улуу инсан, мамлекеттик ишмер, Исхак Раззаковдун мындай сөзү эске келет. “Өзүн жаңыны жарата албасаң, башкалардан үйрөнүүдөн уялба”. Бул сөздүн өзөгүндө улуулук, тереңде билимге болгон умтулуучулук жатканын айтканыбыз оң болоор. Кандай кырдаалга туш болбойбу, билим алуудан талбайлы урматтуу достор!

Колдонулган адабияттар:

1. Г. Мадаминов «Өзүн-өзү тарбиялоо-асыл инсандык сапат». Бишкек-2019
2. Интернет булактары. Google браузер: <https://koom.press/telegramda-k%D3%A9pt%D3%A9n-k%D2%AFtk%D3%A9n-funkczyia-pajda-bolot/>
<https://ky.wikipedia.org/wiki/Telegram>

МАТЕМАТИКАНЫ ОРТО МЕКТЕПТЕ ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ МЕНТАЛДЫК АРИФМЕТИКАНЫ КОЛДОНУУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ.

Ырысбаева Айсырга Алмааматовна- ОшМПУ окутуучу.
E-mail: aisyrge160209@mail.ru

Аннотация

Бул макалада менталдык арифметиканы орто мектептерде окутуу процессинде окутуунун методикасы, менталдык эсептөөнүн кээ бир ыкмалары жөнүндө каралды. Акыркы жылдары менталдык арифметика да коомдо актуалдуу болуп жатат. Айрыкча Кыргызстанда менчик мектептерде жана окуу борборлорунда окутулуп жатат. Макалада менталдык арифметиканы мамлекеттик мектептерге да киргизүү, менталдык арифметиканын окуучуларга канчалык деңгээлде пайдалуулугу жазылган. Мектеп окуучуларын математика сабагына кызыктырып, сандар дүйнөсүнө алып баруу үчүн менталдык арифметиканын ыкмаларын колдонуу менен окуучулардын математикалык билиминин сапатын көтөрүү маселеси каралды. Анткени, учурда дүйнөгө кулачын жайып, менталдык арифметика өтө тездик менен тарады. Келечегибиз болгон балдардын билим деңгээлин арттыруудагы эн мыкты усулдардын бири экенин белгилейбиз. Менталдык арифметиканын пайдалуу жактарын байкаган адистер, педагогдор, ата – энелер байланып калды десем болот. Негизинен менталдык арифметика деген эмне? Кайдан, качан келип чыккан? Балага кандай таасир калтырат, бала кандай шык - жөндөмгө ээ болот? Деген суроолорго төмөндө сөз кылабыз...

Ачык сөздөр: математикалык амалдар, менталдык арифметика, абакус, окуучу, эс тутум, логика.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕНТАЛЬНОЙ АРИФМЕТИКИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ.

Аннотация

В этой статье рассматриваются методы обучения ментальной арифметике в процессе преподавания в средних школах, некоторые методы ментального исчисления. В последние годы ментальная арифметика также становится все более актуальной в обществе. Особенно в Кыргызстане обучение ведется в частных школах и учебных центрах. В статье также говорится о внедрении ментальной арифметики в государственных школах и о том, насколько полезна ментальная арифметика для учащихся. Было рассмотрено повышение качества математического образования учащихся с использованием методов ментальной арифметики, чтобы заинтересовать школьников математикой и привести их в мир чисел. Потому что в настоящее время ментальная арифметика очень быстро распространилась по всему миру. Мы отмечаем, что это один из лучших методов повышения уровня образования детей в будущем. Можно сказать, что к умственной арифметике подключились специалисты, педагоги, родители. В основном, что такое ментальная арифметика? Откуда и когда? Какое впечатление производит ребенок, какими навыками он будет обладать? Мы рассмотрим эти вопросы ниже...

Ключевые слова: математические операции, ментальная арифметика, счеты, ученик, память, логика.

THE POSSIBILITIES OF USING MENTAL ARITHMETIC IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS IN SECONDARY SCHOOL.

Annotation

This article discusses methods of teaching mental arithmetic in the process of teaching in secondary schools, some methods of mental calculus. In recent years, mental arithmetic has also become increasingly relevant in society. Especially in Kyrgyzstan, education is conducted in private schools and training centers. The article also talks about the introduction of mental

arithmetic in public schools and how useful mental arithmetic is for students. It was considered to improve the quality of mathematical education of students using mental arithmetic methods in order to interest students in mathematics and bring them into the world of numbers. Because nowadays mental arithmetic has spread very quickly all over the world. We note that this is one of the best methods to improve the level of education of children in the future. We can say that specialists, teachers, and parents have joined mental arithmetic. Basically, what is mental arithmetic? From where and when? What impression does the child make, what skills will he have? We will look at these issues below...

Keywords: mathematical operations, mental arithmetic, abacus, student, memory, logic.

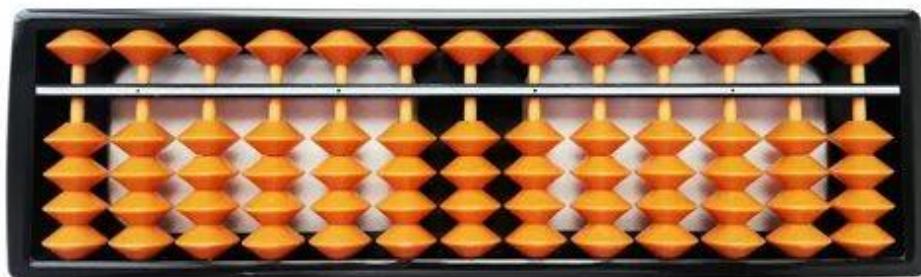
Дүйнө жүзү боюнча жүздөгөн өлкөлөр менталдык арифметиканы интеллектуалдык билим берүүнүн негизи кылып алышкан. Бул - предмет катары башталгыч класстарда окула турган сабак болуп эсептелет. Биздин мамлекетте бүгүнкү күндө балага санаганды үйрөтүү үчүн курстарга жиберилет. Бул предметти башталгыч класстарга сабак кылып киргизсе, балдар кошуу, кемитүү, көбөйтүү жана бөлүү амалдарын тез үйрөнүшөт. Балдарды окутуунун идеалдуу форматы бул оюн. Материалды берүүнүн мындай ыкмасы эң эффективдүү, анткени ал эмоционалдык кабыл алууну байланыштырат. Менталдык арифметика деген эмне?

Менталдык арифметика балдардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптуу өнүктүрүүгө жардам берет. Менталдык арифметиканы өздөштүргөн бала ар кандай интеллектуалдык жана чыгармачылык менен күрөшүүгө бир топ жеңил болот. Ал көйгөйлөрдү тез чечүүгө үйрөтөт. Менталдык арифметика болжол менен 5 миң жыл мурун ойлоп табылган. Бул ыкма байыркы Грецияда, Индияда жана Римде балдарды санаганга үйрөтүү үчүн колдонулган. [5] Менталдык арифметикада абакус негизги куралы болуп эсептелет. Абакус латын тилинен которгондо “доска” дегенди түшүндүрөт. Абакустун көрүнүшү 1-сүрөттө көрсөтүлгөн. Абакус эсептөө жөндөмдүүлүгүнө негизделген. Абакус алгач сызыктар менен бөлүнгөн такта болгон жана эсептөө үчүн таштарды же чуңкурларды пайдаланышкан. Бүгүнкү күнгө чейин сакталган эң байыркы абакус мрамор тактайы. Чуңкурларынын өлчөмү 160 x 75 см. Ал 1846-жылы Грециянын Саламис аралынан табылган. Заманбап абакус 2200 жыл мурун ыраакы Чыгышта табылган, ал жыгач мончоктор менен оролгон алкактан турган. Ыраакы Чыгыш маданиятында эсептөөчү куралы болгон. Жөнөкөй көрүнгөнү менен азыркы заманбап компьютердин атаандашы деп эсептешет. Андан кийин 9-кылымда Япония пайдаланып баштаган. Алар “Соробан” деп атап, бүгүнкү күнгө чейин билим берүү тармагы калькулятордун ордуна эсептөөнү үйрөтүү үчүн колдонуп келишет. Убакыттын өтүшү менен абакус калькуляторго өзгөртүлүп, 1993-жылы “менталдык арифметика” түшүнүгү түзүлгөн. Бүгүнкү күндө менталдык арифметика дүйнөнүн 50 өлкөсүндө колдонулат. Японияда жана Кытайда ал мектеп программасынын бир бөлүгү болуп калды.

Менталдык арифметиканын жардамында билимдин бардык тармактарында натыйжаларга жетише болот. Ал үчүн колдун моторикасын үйрөнүү керек. Мээ биздин иш аракеттерибизди башкарат жана кайтарым байланыш бар. Ошондуктан абакус менен эки колдун манжалары менен иштөө балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Акыл-эсте тез эсептей баштайт. Класста окуучулар доска жана абакус менен иштешет, андан кийин алар колдору жана баштары менен гана эсептешип башташат. Эсептер абакус менен иштөөдөн баш тарткан учурда мээнин оң жарым шары активдүү иштей баштайт. Ошол эле учурда балдардын сол жарым шары жооптуу болгон логикасын өнүктүрөт. Мээнин эки жарым шарынын тең иштеши көбөйүп, адатка айланып, балага турмуштук көйгөйлөрдү чыгармачылык менен чечүүгө жардам берет.

Бул макалада биздин иш практикабызда орун алган менталдык арифметиканын таасирин Окуу борбордо алты ай окуган балдардын жыйынтыктарына токтолобуз. Биринчи жана экинчи класстын окуучуларынын интеллектуалдык жөндөмүнүн жыйынтыгы аралаш

болду. Биринчи класстын окуучулары менталдык арифметиканы көтөрө алышкан жок, экинчи класстын окуучулары жакшыраак, жөндөмдүүлүктөрдө байкаларлык жакшыруу аныкталган жок. Андан кийин үчүнчү класстан баштап алтынчы класстын окуучулары менен алты ай иштегенде жыйынтык жакшы болду. Демек орто мектептердин үчүнчү жана төртүнчү класстарынын мектеп программасына киргизсе болот деген жыйынтыка келдик. Менталдык арифметика кээ бир студенттерге жакшыраак үйрөнүүгө жардам берди, бирок натыйжа белгилүү бир окуучунун жөндөмүнөн да көз каранды болушу мүмкүн. Башка изилдөөлөрдүн көбү да арифметикалык көндүмдөрдү текшерген. Менталдык арифметика когнитивдик жөндөмдүүлүктөргө кандай таасир этээри жөнүндө азырынча жетиштүү маалыматтар жок, ошондуктан жыйынтык чыгарууга али эрте. Менталдык арифметиканы качан жана кайда окуу керек Машыгуу үчүн эң ылайыктуу курак 7-12 жашка чейин. Бул мезгилде мээ чоңоюунун башка мезгилине караганда интенсивдүү өнүгүп баштайт. Азыр улгайган адамдар менен менталдык арифметика боюнча сабактар популярдуулукка ээ болууда. Мээнин мындай машыгуусу эс тутум жана концентрация менен байланышкан оорулардын алдын алуунун эң сонун ыкмасы болуп саналат. Өзүн-өзү изилдөө өтө оор маселе болушу мүмкүн. Окуу өжөрлүктү, кылдаттыкты жана сабактардын түрдүү форматтарын талап кылат. Балага менталдык арифметиканы туура үйрөтүү үчүн квалификациялуу мугалимге кайрылган жакшы. Менталдык арифметика боюнча мектепти же курсту кантип тандоо керек Балаңыз үчүн туура менталдык арифметика мектебин тандоо үчүн, текшериниз: Группада канча бала бар. Балдар канчалык жаш болсо, топ ошончолук аз болушу керек. Мектепке чейинки балдар үчүн сунуш кылынган топтун көлөмү төрт балага чейин, башталгыч класстар үчүн сегиз адамга чейин. Менталдык арифметика алынган билимди үзгүлтүксүз бекемдөөнү камтыйт. Эч ким чемпион болуп төрөлбөйт. Күнүмдүк көнүгүүлөр, тынымсыз аракет жеңүүгө жардам берет. Балдарды жөнөкөйдөн татаалга үйрөтүү керек. Биринчи этеп 10го чейин санаганды акырындап үйрөнүү, андан кийин тескери эсептөө ыкмаларын пайдаланып, баланын мээсин көндүрүү керек. Жетиштүү окугандан кийин менталдык арифметика мектебинин мындан аркы интеллектуалдык өнүгүүсүнө ишенсе болот.

1-сүрөт.

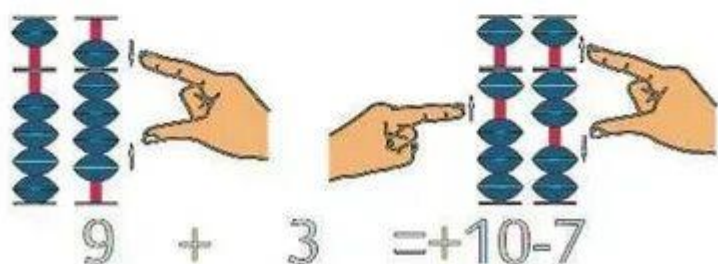
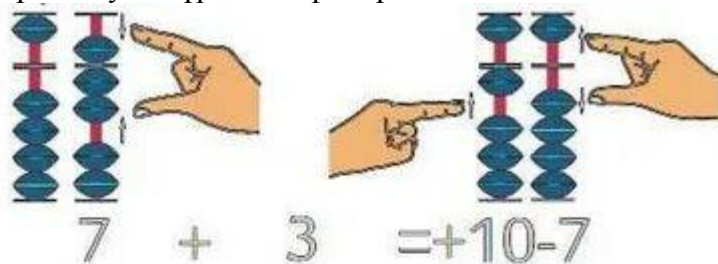
Абакустун негизги принциптери.

- Сөөк жана баш бармактарды колдонуп, эки кол менен туура саноо.
- ар дайым сөөмөйү менен сөөктөрдү көтөрүп, сөөмөйү менен сөөктөрдү түшүрүп, жылдыруу.
- Абакус сол кол менен кармалышы керек.
- Сөөктөрдү баштапкы абалына келтирүү эки манжа менен кайчылаш тилкеден кармап, оңдон солго жылдыруу менен ишке ашырылат.

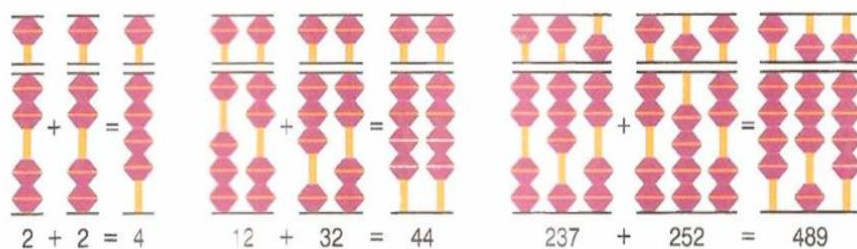
Абакустагы сандардын жайгашуу тартиби.

Эң оң жактагы тилке бирдиктер үчүн, экинчиси ондуктар үчүн, үчүнчүсү жүздүктөр үчүн, кийинкиси миңдикдер үчүн ж.б.у.с. Баштапкы позиция нөлдү билдирет. Көтөрүлгөн төмөнкү шурулар мамычага жараша 1ден 4кө чейин, ондуктар 10дон 40ка чейин жана ушул сыяктуу жүздүктөр, миңдер. Үстүнөн түшүрүлгөн шурулар бештин эселенген санын билдирет: 5, 50, 500, 5000 ж.б. мамычалар алынып салынат. 7 саны 5+2. Демек, абакустун башында

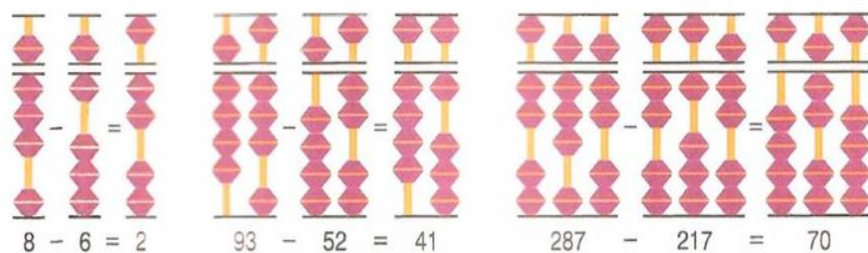
жайгашкан сөөгүн түшүрүп, эки жердеги сөөктү көтөрүү керек. Калган бардык номерлер дал ушундай терилген. Сандарды кошуунун жөнөкөй түрү 2-3- сүрөттө көрсөтүлгөн. Ал эми кемитүүнүн жолу 4- сүрөттө көрсөтүлгөн.

2-сүрөт.

3- сүрөт.

4-сүрөт.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
44	46	84	34	28	64	31	47	24	49	34	19	95	64	47
15	13	-60	-10	21	-50	13	12	25	10	11	30	-50	21	12
40	-58	21	71	10	31	15	20	10	20	12	10	14	-15	-56

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
43	34	41	74	12	98	54	42	43	61	22	49	34	45	39
16	-30	17	-50	22	-53	31	16	11	13	12	10	61	14	10
-54	61	-50	51	51	12	-35	40	21	11	51	-57	-85	20	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
94	48	22	84	44	41	95	48	44	27	93	22	94	54	32
-51	10	12	11	51	17	-55	11	15	22	-53	20	-70	41	17
10	20	51	-65	-75	30	12	10	20	10	19	10	11	-30	10

5-сүрөт.

5-сүрөт балдарга берилүүчү тапшырмалар.

Жыйынтыгында. Япониянын методунун жардамында ата-энелер бир эле учурда балдарды санаганга жана жалпы акылды жана интеллектти өстүрүүгө эң сонун мүмкүнчүлүк

алышат. Сабактын үзгүлтүксүз жүргүзүлүшүнүн натыйжасында эс тутумду жакшыртуу жана концентрацияны жогорулатуу аркылуу мектеп көрсөткүчтөрү жогорулайт. Бала жаңы сөздөрдү, тарыхый даталарды жана фактыларды, теоремалар менен формулаларды оңой жаттап алат. Ошону менен бирге элестетүү жана чыгармачылык ой жүгүртүү, маселени чечүүгө стандарттуу эмес ыкма менен мамиле жасоо жөндөмү өнүгөт. Менталдык арифметиканы европалыктар колго алып, аны интерактивдүү технологиялардын жардамында: компьютердик симулятор, флеш – карталар жана башка программалар менен толукташты. Менталдык арифметиканы <https://siriusfuture.ru> платформасынын жардамында да онлайн аткара да болот.

Адабияттар:

1. Ментальная арифметика. Асылбекова С.Ф. 2017.
2. Малсан Би. Ментальная арифметика для всех
3. Радмир Ганиев, Рустам Багаутдинов. Ментальная арифметика. Знакомство. 2020г.
4. Дмитрий Вендланд. Ментальная арифметика. Учим математику при помощи абакуса. 2019г.
5. Издательство: Издательские решения Год: 2019 Автор: Ольга Фуст Жанр: Обучение Формат: PDF, RTF Язык: Русский Страниц 150 с ил.
6. МЕНТАЛЬНАЯ АРИФМЕТИКА УРОВЕНЬ 1 4-14 ЛЕТ © Издание на русском языке, ООО «Дилер-групп», 2017 © Авторы: Андреев А., Глущенко Г., Тримасова Н. © Дизайн: Шварц Н. © Иллюстрации: Зиберова К. © SmartyKids, 2017

6-секция. Социалдык жана гуманитардык илимдерди өнүктүрүүнүн заманбап талаптары

УДК 621.311.

ЭНЕРГИЯНЫ ҮНӨМДӨӨ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖАНА АНЫ ИШКЕ КИРГИЗҮҮДӨГҮ КӨЙГӨЙЛӨР

Абдылдаев О.Т. (ф.-м.и.к., доцент Ж.Баласагын атындагы КУУ)
Садыкова Э.З. (ф.-м.и.к., доцент К.Тыныстанов атындагы ЫМУ)

Аннотация

Макалада энергияны үнөмдөө технологиясы – энергетикалык өнүгүүнү ишке ашырууда эң негизги багыттардын бири жана дүйнөлүк экономикада энергияны үнөмдөө глобалдык энергетикалык көйгөйлөрдү чечүүдө ишенимдүү каражат катары өзүн көрсөтөрү негизделген. Энергияны үнөмдөө шарттуу керектөөнүн негизги фактору болуп, органикалык отундун корунун коромжуланып, азайышы эсептелет. Эксперттердин баалашы боюнча көмүрдүн дүйнөлүк запасы учурда казуунун деңгээлинде 600 – 1000 - жыл, нефтиники 150 – 250 – жыл, ал эми газдыкы 120 – 300 – жылга жетет. Натыйжада, келечекте нефтиге жана газга баанын такай көтөрүлүшүн күтүүгө болору көрсөтүлгөн. Ошондой эле азыркы учурда калыбына келүүчү энергия булактарына дүйнөлүк сурамжылоо такай өсүүдө. Азыркы кылымдын жарымына чейин, глобалдык энергетикалык баланста калыбына келүүчү энергиянын үлүшү 35% га жогорулашы күтүлүүдө. Альтернативдүү электр энергиясын иштеп чыгарууда калыбына келүүчү булак объектилеринде бирдиктүү аракеттеги кубаттуулук боюнча лидерлер болуп ЕС, АКШ, Кытай жана Индия эсептелери белгиленген.

ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье энергосберегающие технологии рассматриваются как одна из основных направлений развития энергетики и указывается, что энергосбережение в мировой экономике является надежным инструментом в решении глобальных энергетических проблем. Ключевым фактором энергосбережения является уменьшение запаса органического топлива. По оценкам экспертов, при нынешнем уровне добычи, мировых запасов угля хватит на 600-1000 лет, нефти на 150-250 лет, а газа на 120-300 лет. В результате ожидается дальнейший рост цен на нефть и газ. Также растет спрос на глобальное исследование возобновляемых источников энергии. Ожидается, что к середине этого века доля возобновляемых источников энергии в мировом энергетическом балансе увеличится на 35%. Также отмечено, что ЕС, США, Китай и Индия займут лидирующие позиции в производстве альтернативной электроэнергии.

ENERGY-SAVING TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF THEIR IMPLEMENTATION

Annotation

The article considers energy-saving technologies as one of the main directions of energy development and indicates that energy saving in the world economy is a reliable tool in solving global energy problems. The key factor of energy saving is the reduction of fossil fuel stock. According to experts, at the current level of production, the world's coal reserves will last for 600-1000 years, oil for 150-250 years, and gas for 120-300 years. As a result, further growth in oil and gas prices is expected. There is also growing demand for global renewable energy research. By the middle of this century, the share of renewable energy sources in the global energy mix is expected

to increase by 35%. It was also noted that the EU, US, China and India will take a leading position in the production of alternative electricity.

Ачыкч сөздөр: энергиянын алтернативдүү булактары, шамал энергиясы, шамал генератору.

Ключевые слова: альтернативные источники энергии, энергия ветра, ветрогенератор.

Key words: alternative energy sources, wind energy, wind generator.

Энергияны үнөмдөө технологиясы – энергетикалык жана отун ресурстарын рационалдуу жана натыйжалуу пайдаланууга багытталган комплекстик ченемдер. Энергияны үнөмдөө технологиясы отун энергиясын жана электр энергиясын, отун сууну, калыбына келүүчү энергияларды экономдоо максатында ишке ашырылат.

Дүйнө жүзүндө энергияны иштеп чыгуу жана колдонуунун жыл сайын өсүшү, илимий – техникалык прогресстин өнүгүшүнө керектүү шарттарды түзүүдө, өз кезегинде планетадагы адамдардын жашоо шартын жакшыртууга мүмкүнчүлүк берет. Бирок, аны менен бирге энергияны керектөө көлөмүнүн жогорулашы, көмүр суутектик чийки заттын көптөгөн көлөмдө пайдаланууну талап кылат, аны кору (запасы) чектелүү.

Энергиянын майнаптуулугу – энергетикалык ресурстарды майнаптуу пайдалануу. Энергияны үнөмдүү (энергияны сактоо) колдонуудан айырмасы, энергияны пайдаланууну негизинен азайтууга багытталган. Энергиянын майнаптуулугу (энергияны колдонуунун пайдасы) - энергияны керектүү (натыйжалуу) сарптоо. Энергиянын майнаптуулугу - бул “энергияны сарамжылоо” түшүнүгүнүн көлөмдүү бөлүгү. Энергия майнаптуулугу көп учурда электр энергиясын керектөөчү приборлорго тийиштүү [1].

Ошондой эле энергияны үнөмдөө технологиясы менен экономикалык майнаптуулукта, өнөр жайдын рентабилдүүлүгүн жана айлана чөйрөгө таасирин азайтуу үчүн жеттешүүгө багытталган. Негизги энергияны үнөмдөө технологияларга, энергияны үнөмдөө жабдууларды пайдалануу кирет (энергияны үнөмдөөчү лампалар, энергияга майнаптуу электр приборлору), үйдөгү электр энергиясын “акылдуу үй”, үйдү жылуулоо системасынын жардамы менен башкаруу. Тиешелүү илимий жана экономикалык негиздөө менен жаңы энергияны үнөмдөөчү технологияларды ишке киргизүү керек. Энергияны үнөмдөө - энергияны сактоого багытталып, энергия майнаптуулугунан айырмаланып, энергияны минималдуу майнаптуулук менен пайдалуу, чыгыштоого багытталган [2].

Энергияны үнөмдөөчү жана энергияны натыйжалуу колдонуу түзүлүштөрү – айрымдап алганда, адам бөлмөдө турганда жылуулук, желдетүү, электр энергиясын берүү системасы жана ал жокто өчүрүү.

Энергияны үнөмдөө шарттуу керектөөнүн негизги фактору болуп, органикалык отундун корунун коромжуланып, азайышы эсептелет. Эксперттердин баалашы боюнча көмүрдүн дүйнөлүк запасы учурда казуунун деңгээлинде 600 – 1000 - жыл, нефтиники 150 – 250 – жыл, ал эми газдыкы 120 – 300 – жылга жетет. Натыйжада, келечекте нефтиге жана газга баанын такай көтөрүлүшүн күтүүгө болот.

Белгиленген көйгөйдү, энергияны үнөмдөө саясатын катуу карап, энергияны үнөмдөөчү технологияларга негиделген ядердик энергетиканы, альтернативдүү энергия булактарын, алардан мурда калыбына келүүчү күндүн, шамалдын жана геотермалдык энергияны, кичи жана чоң суу энергетикасын, океандын энергиясын пайдалануу. Бүгүнкү күндө калыбына келүүчү энергия булактарынын потенциалы 20 млрд.тоннага жетет. Бул жылына шарттуу отун, дүйнөдө органикалык отунду жылдык казуудан 2 эсеге көп.

Энергияны үнөмдөө технологияларын пайдалануудан төмөнкүдөй жыйынтыкка келүүгө болот:

- керектөөчүлөрдөгү экономикалык жактан натыйжалар (алынуучу энергия ресурстарынын бааларынын төмөндөшү);

- атандаш жөндөмдүүлүк натыйжасын жогорулатуу (өндүрүлүүчү продукциялар бирдигине энергия ресурстарынын, пайдаланууда өндүрүлүүчү продукциялардын энергия майнаптуулугун төмөндөтүү);
- электрдик, жылуулук, газдык тармактар үчүн натыйжалар (пиктик нагрузкаларды төмөндөтүү, тармактарды кенейтүүдө инвестицияларды салуу);
- экологиялык натыйжалар.

Энергияны үнөмдөө технологиялары – энергетикалык өнүгүүнү ишке ашырууда эң негизги багыттардын бири.

Энергиянын жетишсиздиги жана отун ресурстарынын чектүүлүгү, айлана чөйрөнүн булганышы, атмосферанын жылуулук балансынын бузулушу, акырындап климаттык глобалдык өзгөрүшүнө алып келет. Ошондой эле дүйнөлүк рынокто энергия ресурстарынын бардык жактан теңдешсиз өсүшү дүйнө экономикасында энергия майнаптуулугунун түздөн – түз жогорулашын көрсөтөт. Биринчи кезекте энергияны үнөмдөө боюнча маселелерди алдыга чыгаруу.

Энергетикалык көрсөткүчтөрдү жогорулатуу үчүн отун – энергетикалык ресурстарды заманбап энергияны үнөмдөөчү технологиялардын негизинде практикада ишке ашыруу максаттуу. Энергияны үнөмдөөчү технологияларды ишке киргизүү, энергия ресурстарын өндүрүшүнө эквиваленттүү, ошондой эле рентабилдүү жана өсүп жаткан керектөөчүнү энергия менен камсыз кылууда экологиялык жоопкерчиликти унутпоо керек.

Энергетика тармагында төмөнкү негизги багыттарга бөлүү кабыл алынган:

- органикалык отун менен салттуу энергетика (көмүр, газ, нефть, нефти продуктылары);
- суу энергетикасы;
- атомдук энергетика;
- калыбына келүүчү энергия булактары;

Мындан тышкары энергетикада төмөнкү түшүнүктөр колдонулат:

- чоң жана чакан энергетика;
- энергиянын альтернативдүү булактары;
- борболошкон энергетика жана энергиянын атомдук булактары;
- салттуу эмес энергетика;
- салттуу эмес калыбына келүүчү энергия булактары.

Альтернативдүү энергия булактарын шарттуу калыбына келүүчү жана калыбына келбөөчү энергия булактары – деп бөлүүгө болот. Калыбына келүүчү энергия булактарына: күн, шамал жана геотермалдык энергиялар, кургактыкта суу агындарынын энергиялары (кичи- жана чакан ГЭСтер кубаттуулугу 30 МВт ка чейин, агрегат бирдигинде 10 МВт ашпайт), деңиз жана океандардын энергиялары (деңиз куймалары жана толкундар, агындар, температуралык градиент, туздуулук градиент) кирет.

Калыбына келбөөчүгө биомассанын энергиялары (өсүмдүктөр, ар кандай органикалык таштандылардын түрлөрү) жана суутектин энергиясын киргизүүгө болот.

Бүгүгүнкү күндө калыбына келүүчү булактар – дүйнөдө энергияны генерация формасында эң динамикалык өнүгүүдө. Ар жылы глобалдык өсүүсүнүн темпи 10% дан жогору, алдын – ала айтканда келечекте сакталат.

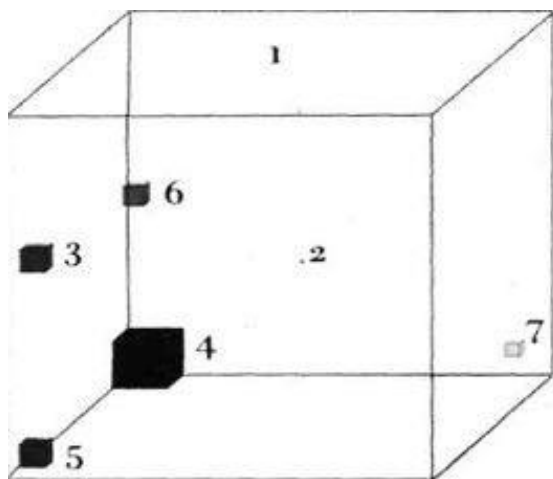
Калыбына келүүчү энергия булактарына дүйнөлүк сурамжылоо такай өсүүдө. Азыркы кылымдын жарымына чейин, глобалдык энергетикалык баланста калыбына келүүчү энергиянын үлүшү 35% га жогорулашы күтүлүүдө. Альтернативдүү электр энергиясын иштеп чыгарууда калыбына келүүчү булак объектилеринде бирдиктүү аракеттеги кубаттуулук боюнча лидерлер болуп ЕС, АКШ, Китай жана Индия эсептелет [3].

Керектөө менен глобалдык энергетикалык ресурстардын катнаштыгы 1 – чиймеде көрсөтүлгөн [4]. Эксперттердин биргелешкен ойлору боюнча суу энергетикасы жана биомасса башка калыбына келүүчү энергия булактарынан бир нече убакыт мезгилине чейин

алдыда болот. Бирок XXI кылымда энергия рыногунда алдынка орун шамал энергетикасына жана фото электрикке ылайык келет, анткени ыкчам өнүгүү жолунда.

Азыркы учурда шамал энергетикасына электр энергиясын өндүрүү, эң катуу өнүгүүдөгү тармак болуп эсептелет. Кээ бир региондордо азыртадан казып алуучу отундун түрлөрүн пайдаланган салттуу энергетикага атандашып келе жатат.

Энергияны үнөмдөө идеясы XX кылымдын экинчи жарымында пайда болгон. Ал эми 2005 – жылы Европалык Союздун мүчөлөрүндөгү мамлекеттердин лидерлери “Аз пайдаланып, көп жаза” атындагы энергияны майнаптуу колдонуу программасын иштеп чыгышкан. Документке ылайык, Европа 2020 – жылга энергияны керектөөнү 20% га азайтылышы керек. Ошондо энергияны үнөмдөө 100 млрд.еврону түзөт.

1. Бир жылда Жерге келүүчү күн энергиясынын саны.
2. Учурда күн энергиясын пайдалануу.
3. Жаратылыш газынын запасы.
4. Көмүрдүн запасы.
5. Нефтинин запасы.
6. Урандын запасы.
7. Дүйнөнүн бир жылда энергияны пайдаланышы.

1 – чийме.

Акыркы жылдары дүйнөлүк экономикада энергияны үнөмдөө глобалдык энергетикалык көйгөйлөрдү чечүүдө ишенимүү каражат катары өзүн көрсөтүп келе жатат. Бул калыбына келбөөчү отун – энергетикалык ресурстарынын корунун азайышы менен мүнөздөлөт, ал эми экологиялык көйгөйлөр парник газдарынын чыгышынын азайышы менен байланышкан.

Дүйнөлүк Энергетикалык Кеңештин алдын ала билдирүүсүнө ылайык, альтернативдүү энергия булактарына 2020 – жылга 1150 – 1450 млн. тонн шарттуу отун туура келемек (5,6 – 5,8 % жалпы энергия керектөөдөн). Ар бири үчүн өз – өзүнчө алганда: биомасса - 35%, күн энергиясы - 13%, суу энергиясы - 16%, шамал энергиясы - 18%, геотермалдык энергия - 12%, океандын энергиясы - 6% ды түзөт. 2030 – жылга чейин учурдагы энергия керектөө деңгээлинин 50 - 70% энергия эквивалентин альтернативдик булактар берет.

Мындай булактар, негизинен биомасса жана суу ресурстары азыр дүйнөлүк энергия керектөөнүн болжолдуу 20% канаттандырат, ал эми биомассанын энергиясы – 35% өнүгүп келе жаткан мамлекеттердин энергетикалык керектөөсү.

2050 – жылга чейинки алдын – ала билдирүүлөр, калыбына келүүчү энергия өнүгү сценарийине негизделип, аны майнаптуу колдонуу шартында 9 млрд. адамдын энергия керектөөсүн камсыз кылышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасындагы энергетиканын көйгөйлүү маселелери жана анын өнүгүү потенциалына токтолсок. Белгилүү болгондой, суу энергетикасы жана өлкөнүн дарыяларынын энергетикалык потенциалы гана өлкөнү түбөлүккө электр энергиясы менен камсыз кылат деген ондогон жылдары бизди ишендирип келген үмүт ишке ашпай калды.

Электр энергиясын керектөө жаатында акыркы жылдары кыш мезгили өлкө үчүн тарыхый чек болуп калды. 14 млрд. кВтс жакын өндүрүлгөн электр энергиясынын бардыгын мамлекет өз керектөөсүнө жумшады. Энергетикалык сектордо экспорттоого багытталган өлкөбүз импорттоого багытталган өлкөгө айланды.

Азыр Кыргызстандын электр энергетикалык комплекси керектөөчүлөрдү жыл бою энергия менен ишенимдүү камсыз кыла албайт. Бул болсо түз экономикалык чыгымдардан тышкары өлкөдөгү ишкердик жана инвестициялык климатты олуттуу начарлатат. Азыркы учурда өлкөдө электр энергиясы менен токтоосуз жана үзгүлтүксүз камсыз кылууну сурам кылган жаңы өндүрүштү уюштуруу боюнча мүмкүнчүлүк жок.

Суу тартыштык жылынын кесепетинен (Нарын бассейнине суунун чыныгы келиши орто жылдыктын 61% гана түзөт) энергетиктердин божомолу боюнча электр энергиясын керектөөнүн максималдуу көлөмү кыскарды.

Жакынкы жылдарга карата электр энергетиканы өнүктүрүүнүн негизги сценарийи боюнча 2015-жылы электр энергиясын иштеп чыгуу араң эле 11.6 млрд. кВтс түзгөн, божомолдук сурам болсо 15.8 млрд. кВтс жетет. Ушундай эсептөөлөр көрсөткөндөй, 2017-жылы электр энергиясынын тартыштыгы 6.3 млрд. кВтс (кошумча кубаттуулугу - 720 МВт), 2024-жылы болсо 17.2 млрд. кВтс (кошумча кубаттуулугу – 1950 МВт) жетиши мүмкүн.

Электр энергиясынын 1 кВтс 5 цент наркында тартыштыктын наркы 2015-жылы 210 млн. долларды (1 доллар = 52 сом курсу боюнча 11 млрд. сом), 2017-жылы – 313 млн. долларды (16 млрд. сом) жана 2024-жылы – 861 млн. долларды (45 млрд. сом) түзүшү мүмкүн.

Жыйынтыгында, дүйнөлүк энергетиканын учурдагы өнүгүү этабы энергетикалык майнаптуулуктун ыкчам өсүшү менен мүнөздөлөт. Көпчүлүк өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдө энергиянын үнөмдүүлүгүн көтөрүүгө умтулушу улуттук мүнөздөгү идеяга алып келди. Ошондуктан, өлкөбүздө энергияны үнөмдөө жана калыбына келүүчү энергиянын булактарын өнүктүрүү жолу менен энергияны чыгыштоону оптимизациялоо.

Мында энергияны үнөмдөөнүн комплекстик системасын пайдалануу, анда энергияны үнөмдөө экономиканы өнүктүрүүнү технологиялык камсыздоо каражаты катары да эсептелет.

Адабияттар

1. Направления политики промышленной энергоэффективности. Energy bulletin. № 4, март-апрель, 2009.
2. Генцлер И.В., Петрова Е.Ф., Сиваев С.Б. Энергосбережение в многоквартирном доме. - Тверь: Научная книга, 2009. - 130 с.
3. https://unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/egrm/egrm10_apr2019/ECE_ENERGY_G_E.3_2019_2-1908316R.pdf
4. <http://www.investkz.com/journals/48/92.html>
<http://www.ecomuseum.kz/dieret/why/why.html>.
5. Гречухина И.А., Кирюшин П.А. Возобновляемые источники энергии как фактор трансформации глобальной энергетики// Интернет журнал “Науковедение” Том 7, №6.

УДК: 1(091) (575.2) (04)

РУХАНИЙЛИК АДЕП-АХЛАКТЫК АҢ-СЕЗИМДИН ЯДРОСУ КАТАРЫ

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич – ОшТУнун академик Б.Мурзубраимов атындагы эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим берүү институту, философия илимдеринин кандидаты, доцент. Эл.дарек: akmataliev.asanbek@mail.ru

Аннотация

Аталган макалада руханийлик адеп-ахлактык аң-сезимдин өзөгү катары каралат, андан тышкары анда айтылгандай, азыркы учурда Кыргызстанда адеп-ахлактык аң-сезим дагы эле өткөөл абалда уланууда, анда биздин пикирибизде, кыргыздардын басымдуу бөлүгүнүн

консервативдүү салттуу баалуулуктарын кармануунун натыйжасында күчөгөн кризистин белгилери байкалууда, тез өнүгүп жаткан коомдук турмуштан белгилүү бир артта калуу менен тең салмаксыздыкты, моралдык кризистин өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон кризистен жалпы абалды, керек болсо, адеп-ахлактык аң-сезим да тез өзгөрүп жаткан дүйнөгө, болмушка ыңгайлашуусу керек.

Негизги сөздөр: руханий өнүгүү, социалдашуу, инсан, коом, адам, компонент, адеп-ахлактуулук, потенциал, маалымат, аң-сезим.

ДУХОВНОСТЬ КАК ЯДРО ПРАВСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

В данной статье духовность рассматривается как ядро нравственного сознания, отмечая, что нравственное сознание в Кыргызстане все еще находится в переходном состоянии, в котором, на наш взгляд, проявляются признаки кризиса, усилившегося в результате приверженности консервативным традиционным ценностям. большинства кыргызов. Общую ситуацию от кризиса, имеющую черты нравственного кризиса, необходимо приспособить к быстро меняющемуся миру, при необходимости к известной отсталости в быстро развивающейся общественной жизни.

Ключевые слова: духовное развитие, социализация, личность, общество, человек, компонент, нравственность, потенциал, информация, сознание.

SPIRITUALITY AS A ROD MORAL CONSCIOUSNESS

Annotation

In this article, spirituality is considered as the core of moral consciousness, noting that moral consciousness in Kyrgyzstan is still in a state of transition. the majority of Kyrgyz. The general situation of the crisis, the devastation of the moral crisis, it is necessary to adapt to the rapidly changing world, when there is a need for a known backwardness in a rapidly evolving society.

Key words: spiritual development, socialization, personality, society, person, component, morality, potential, information, consciousness.

Киришүү. Улуу советтик держава кулагандан кийин Кыргызстан өзүнүн маданий-цивилизациялык негиздерин сактап калуу менен саясий эгемендүүлүккө ээ болду, ал негизинен салттуу баалуулуктардан жана коомдун жашоосун сактоо, кайра өндүрүү үчүн зарыл элементтерден турат. Мына ушул негиздерде биздин өлкө азыркы замандын субъективдүү жана объективдүү мүнөзүндөгү чакырыктарды кабыл алды. Жогоруда айтылгандардан көрүнүп турат, азыркы учурда адеп-ахлактык аң-сезим бир бөлүгү болуп саналган дээрлик бардык элдин коомдук аң-сезиминин негизин, бир жагынан, маданий-цивилизациялык компонент түзсө, экинчи жагынан, диалектикалык жактан кароо керек болгон ааламдашуучулук чакырыктар. Учурда Кыргызстанда адеп-ахлактык аң-сезимдин калыптанышына эң чоң таасирин тийгизген негизги субъективдүү жана объективдүү факторлорду санап көрөлү.

Субъективдүү факторлор:

- батыш цивилизациясы азыркы учурда өз баалуулуктарын көрсөтүүгө аракет кылып жаткан ааламдашуу процесстерин жана баалуулуктарын бириктирүүчү жооп катары улуттук өздүк аң-сезимдин өсүшү;

-кыргыз элинин коомдук, адеп-ахлактык аң-сезимин деформациялаган батышташтыруу жана америкалаштыруу процесстери;

-керектөө коомунун баалуулуктарын жана жашоо образын таңуулоонун шартында кыргыз элинин салттуу руханий баалуулуктарынын жарым-жартылай төмөндөөсү;

- Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнүн илимий жактан негизделген стратегиясынын жана тактикасынын иш жүзүндө жоктугу;

- укук жана жарандык коом институттарынын жетишсиз өнүккөндүгү;
-мамлекеттин укук жана салык саясаты жаатындагы калктын компетентсиздиги жана пассивдүүлүгү;

-коомду укуктук мамлекетти куруунун реалдуу процесстеринен ажыратуу.

Объективдүү факторлор:

- Кыргызстандын рыноктук мамилелерге жана экономиканын дүйнөлүк стандарттарга өтүшү, бул калктын дүйнө көз карашын, анын ичинде адеп-ахлактык аң-сезимин кайра түзүүнүн зарылчылыгына алып келди;

-экономиканын интенсивдүү (сапаттык) өсүшүнө зыян келтирүүчү экстенсивдүү (сандык) өсүшү, ал бир жагынан зарыл болгон материалдык базаны түзбөстөн, жаңы коомдук-экономикалык формацияга өтүүнү олуттуу кыйындатат, ал эми экинчи жагынан, аң-сезимдин өзгөрүшүн, анын тез өзгөрүүчү тышкы шарттарга ыңгайлашуусун олуттуу татаалдандат;

- калктын көпчүлүк бөлүгүнө жогорку квалификациялуу медициналык кызматтарды жана сапаттуу билим алууга мүмкүндүк бербеген медицинаны, билим берүүнү, жалпы эле социалдык чөйрөнү коммерциялаштыруу;

- Кыргызстандагы коомдун кайра жаралышынын реалдуу процесстерине таасир этүүчү бир катар географиялык жана маданий-тарыхый факторлор;

-региондук жана эл аралык кызматташтыктын социалдык-экономикалык, саясий жана руханий негизин түзгөн интеграциялык процесстер;

- Кыргызстан маданий-тарыхый себептерден улам даяр эмес болгон узакка созулган кризистик процесстер;

-коомдун, анын өндүргүч күчтөрүнүн жана өндүрүштүк мамилелеринин прогрессивдүү өнүгүшүн олуттуу татаалдандырган Кыргызстандын социалдык-экономикалык инфраструктурасы жетишсиз калыптанган, өнүккөн же модернизацияланбаган.

Жогорудагы факторлордун бардыгы тигил же бул түрдө жана формада Кыргызстан элинин адеп-ахлактык аң-сезиминин абалына жана азыркы өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Ошол эле учурда анын абалынын объективдүү көрсөткүчү, эң маанилүү, чындыгында азыркы учурда адеп-ахлактык аң-сезимдин үстөмдүк кылуучу компоненти да аны түзгөн факторлор менен бирге экологиялык аң-сезим болуп саналат. Адамдын жаратылыш чөйрөсүнө тийгизген өтө терс таасирин эске алуу менен, адамдардын азыркы адеп-ахлактык аң-сезимин калыптандырууда экологиялык аң-сезимдин мааниси ушунчалык зор болгондуктан, ал мыйзамдуу гана эмес, ошондой эле адеп-ахлактык жана экологиялык аң-сезимдин өз ара байланыштары менен бири-бирине тийгизген таасирлерине философиялык талдоо жүргүзүү зарыл.

Изилдөө материалдары жана усулдары. Аталган макаланы даярдоо процессинде бир катар изилдөөчү-окумуштуулардын аталган маселе боюнча философиялык көз караштары, ой жүгүртүүлөрү колдонулду. Изилдөө процессинде системалык, тарыхый, формалдык-логикалык, абстракциялык, аналогиялык жана башка принциптер колдонулду.

Коомдун жана жалпы адамзаттын экологиялык жана адеп-ахлактык абалынын өз ара байланышына өзгөчө көңүл бурган заманбап окуулардын ичинен биз Н.Н. Моисеевдин универсалдуу эволюционизм жөнүндө, анда дүйнөлүк эволюциялык процесс жогорку системанын же башкача айтканда табияттын өнүгүшү катары берилгендигин айтсак болот [1, 14-б.]. В.И.Вернадскийдин окуусун өнүктүрүү менен биосфера жөнүндөгү окууну алмаштырган ноосфера жөнүндө, Н.Н. Моисеев «рационалдуу коом» түшүнүгүн киргизген, ал анын аныктамасы боюнча «ноосферага, б.а. деграацияга жол бербөө жана андан аркы өнүгүү мүмкүнчүлүгүн сактап калуу үчүн адамзатка зарыл болгон абалга бараткан коом болуп эсептелет.

Бул жакынкы ондогон жылдардагы каалаган коом төмөнкү касиеттерге ээ болушу керек: - инсандардын интеллектуалдык жөндөмдөрүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн камсыздай

билүү; - адамды социалдык жактан коргоонун жогорку деңгээлин камсыз кыла билүү; – экологиялык императивдин шарттарын аткара билүү. Бул өндүргүч күчтөрдүн өнүгүүсү «тыюу салынган линияны» бузбоого тийиш дегенди билдирет. Планетардык рыноктун бир убакта болушу менен планеталык масштабдагы өндүрүштүк ишмердүүлүккө максаттуу кийлигишүү зарыл» [2, 24–25-б.].

Н.Н.Моисеевдин пикиринде, «миң жылдыктын этегинде коомдун негизги кыйынчылыгы – бул адеп-ахлактык императивди ишке ашыруу – эл аралык, улуттар аралык, диний карама-каршылыктарды жеңүү, акылга сыярлык компромисстерди таба билүү, ал эми ар бир адам өз бөлүгүн таштап коюу пайдалуу болуп, бүтүндөй коомдун атынан өз кызыкчылыктарын көздөйт» [2, 26-б.]. Универсалдуу эволюционизмдин принциптери туруктуу өнүгүү моделине негизделген коомдук ишмердүүлүктүн болгон түрлөрүн түп-тамырынан бери карап чыгууну талап кылат.

Орус философу В.И.Куйбарь көбүнчө маалыматтык коом катары аныкталган адамзаттын өнүгүүсүнүн заманбап фазасын эске алып, «жаратылыш-коом» системасындагы мамилелерди изилдеп, «экологиялык-маалыматтык коом» түшүнүгүн киргизген [3, 38-б.]. Ааламдашуу шартында экологиялык жана социалдык мамилелердин эволюциясынын жаңы программасы жана формасы пайда болушу мүмкүн гана эмес, ошондой эле зарыл болгон.

Ааламдашуу көптөгөн көйгөйлөрдү гана жаратпастан, адамзатка өзүнүн техникалык күчүн андан ары, системасыз жана көзөмөлсүз жогорулатуу аркылуу өзүнүн өнүгүү жолун тандоого, же болбосо адам баласынын жаңы маанилерин, баалуулуктарын ачууга мүмкүнчүлүк берип, адамзат болмушу жана ошонун негизинде тийиштүү экономикалык базасында анын турмушунун материалдык негизин түзүү жөнүндө Л. Тутов мындай деп жазат: «Экономика ноосфералык өнүгтө адамдын жашоо-турмушун сактоо жана аны өркүндөтүү менен байланышкан чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн чөйрөсү катары каралат» [4, 7-б.], ал эми «чарбачылык чөйрөсүндө аң-сезим жашоону жаратууга багытталгандыктан ноосфералык аң-сезим болуп саналат» [4, 214-б.]. Ошентип, адамзат өзүнүн бүткүл тарыхында «жаратылыш – коом» деген тымызын айлампаны орнотту, ал башкаруунун жана жөнгө салуунун тиешелүү механизмдерин гана эмес, ошондой эле тиешелүү адеп-ахлактык-этикалык принциптер менен нормаларды талап кылат.

В.М.Котляр «коом-жаратылыш» системасындагы башкаруунун көйгөйлөрүн талдап, бүгүнкү күндө «адам өзүнүн табигый чөйрөсүн динамикалык уюштуруу менен жашоо ишмердүүлүгүн координациялоосу зарыл» деген жыйынтыкка келет. Бул милдеттин өзөгүндө экологиялык параметр боюнча коомдун өзүн-өзү башкаруусунун зарылчылыгы маселеси жатат» [5, 3–4-б.]. Бирок бул жерде дагы бир маселе келип чыгат, тактап айтканда, «объективдүү башталгыч (экология) менен субъективдүү башталгычтын (аң-сезимдин) ортосундагы тең салмактуулукту орнотуу, ал социалдык (биосферага антропогендик таасирди минималдаштыруу) жана адамдын жашоосундагы табигый (табигый процесстерди башкарууну ыңгайлаштырууну максималдуу түрдө) оптималдаштыруу жолу менен чечилет» [5, 4-б.].

Азыркы учурда Кыргызстанда коомдук адеп-ахлактык аң-сезимди калыптандыруучу субъективдүү жана объективдүү факторлордун тең салмактуулугунун негизинде «жаратылыш – коом» жана «коом – адам» системаларындагы өз ара мамилелерде тең салмактуулукту орнотуу абдан зарыл.

Н.В.Попкова «Философская этика» аттуу эмгегинде коом менен жаратылыштын өз ара мамилелеринин маселелерин талдап, «экология организмдердин жана алардын жамааттарынын бири-бири менен жана алардын айлана-чөйрөсү менен болгон байланышын изилдөөчү илим» деп эсептейт [6, 7-б.] жана экологиялык изилдөөлөрдүн жалпы максаты экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу болуп саналат, бул «инсандын, коомдун, мамлекеттин турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын, ошондой эле жаратылыш чөйрөсүн

антропогендик жана табигый таасирлерден келип чыгуучу коркунучтардан коргоонун абалы» [6, 8-б.].

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары. Азыркы учурда дүйнөдөгү негизги тенденциялар - бул калктын жалпы санынын өсүшү жана жаратылышка болгон антропогендик таасирдин күчөшү - биздин замандын башка көйгөйлөрүнүн ичинен негизгилери болуп саналат.

Н.В.Попкова азыркы замандын экологиялык маселелерин изилдеп чыгып, бүгүнкү күндө «жаратылыш-коом» системасындагы карама-каршылыктарды чечүүнүн төмөнкүдөй жолдору бар деген жыйынтыкка келген: «... илимий-техникалык прогресс экологиялык кризистин да себеби болуп саналат жана андан чыгуунун жолун жогорку технологиялардын жардамы менен аз ресурсту жана интенсивдүүлүктү, адамдын керектөөлөрүн канааттандырууга, жаратылышты сактоого мүмкүндүк берет.

- жасалма биосфераларды түзүү;

- туруктуу өнүгүү концепциясы, коэволюция;

-техногендик багыттан гуманитардык багытка, «монологиялык» багыттан «диалогдукка», антропоцентриктен эоцентрикке ж.б.у.с. аркылуу адамдын аң-сезимин өзгөртүү долбоору» [6, 13-б.].

Кыргызстан туурасында айта болсок, коомду өнүктүрүүнүн техникалык-технологиялык жана гуманитардык жана адеп-ахлактык багыттарынын ортосунда карама-каршылык бар, ал төмөнкү чараларды камтыган экологиялык багыттагы коомдук аң-сезимди калыптандырууга чейин кыскартылууга тийиш:

- ресурстарды үнөмдөөчү технологияларды колдонуу;

-айлана-чөйрөнү коргоо чараларын, анын ичинде кооптуу өндүрүштү тазалоонун натыйжалуу системасын сактоо;

-«зыян келтирбе» жана «жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу» принциптерине негизделген жаңы экологиялык маданиятты калыптандыруу максатында коомдун адеп-ахлактык аң-сезимин сапаттык жактан өзгөртүүгө багытталган баалуулуктар системасын калыптандыруу;

-жаратылыштын мыйзамдарын аныктоо аркылуу экологиялык аң-сезимди калыптандырууда илимий, руханий жана адеп-ахлактык компоненттерди жогорулатуу жана ушул негизде «коом – жаратылыш» системасын түзүү.

«Табият – коом» жана «коом – адам» системаларындагы мамилелерди жөнгө салуу үчүн эң популярдуу, биздин пикирибизде, эки долбоор, багыт болушу мүмкүн:

-кыргыз элинин тарыхый өткөнүн жана салттуу баалуулуктарын экстраполяциялоого негизделген, бирок алардын жаңы шарттарга ыңгайлашуусу менен «коом-жаратылыш» системасын түзүү;

-адеп-ахлактык аң-сезимге негизделген жаратылыштын, коомдун, экологиялык аң-сезимдин эволюциялык процесстерин чечмелөө принциптеринде «коом – жаратылыш» мамилелеринин жаңы системасын калыптандыруу.

Жыйынтык. Демек, соңунда белгилей кетүүчү нерсе, адеп-ахлактык аң-сезимдин активдүүлүгү азыркы шарттарда коомдук турмушка үзгүлтүксүз жана тынымсыз өсүп багытталган таасир этүүдө көрүнөт. Ал эми бул таасирдин мүнөзүнө жана сапатына жараша коомдун бакубаттуулугу, анын күнүмдүк турмушу көз каранды. Адеп-ахлактык аң-сезим адамдагы жана коомдогу коомдук жандык менен өз ара аракеттенүүдө рационалдуу жана иррационалдыктын жыйындысы катары, бир жагынан адамды жаратылыш дүйнөсүнөн бөлүп алып, анын жардамы менен адам жасаган жана салыштырмалуу коопсуз жана ыңгайлуу дүйнө түзүлдү, ал эми экинчи жагынан - азыркы шарттарда коом экологиялык жана руханий-демографиялык тунгуюкка жеткендигине кандайдыр бир деңгээлде салым кошкон. Ошентип, азыркы адеп-ахлактык аң-сезим бул туюктан чыгуу үчүн олуттуу трансформацияга муктаж.

Адабияттардын тизмеси

1. Моисеев, Н. Н. Универсальный эволюционизм [Текст] / Н. Н. Моисеев // Вопр. философии. – 1991. – № 3. – С. 3-28.
2. Моисеев, Н. Н. Универсальный эволюционизм [Текст] / Н. Н. Моисеев // Вопр. философии. – 1991. – № 3. – С. 3-28.
3. Куйбарь, В. И. «Эколого-информационное общество» как этап развития глобальной цивилизации: мировоззренческо-методологический аспект [Текст]: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / В. И. Куйбарь. – Иркутск, 2011. – 292 с.
4. Тутов, Л. А. Философия хозяйства: предмет и методы исследования [Текст]: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.01 / Л. А. Тутов. – Иваново, 2005. – 324 с.
5. Котляр, В. М. Проблемы управления в системе «общество-природа» (философское-методологические аспекты) [Текст]: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / В. М. Котляр. – М., 1991. – 19 с.
6. Попкова, Н. В. Философская этика [Текст] / Н. В. Попкова. – М.: Книж. дом «ЛИБРИКОМ», 2010. – 352 с.

УДК: 930.1 (575.2) (04)

ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ РУХАНИЙЛИК ЖАНА МЕКЕНЧИЛДИК

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич – ОшТУнун академик Б.Мурзубраимов атындагы эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим берүү институту, философия илимдеринин кандидаты, доцент. эл. дарек: akmataliiev.asanbek@mail.ru; Эркебаев Элес Мизанович – Ош мамлекеттик университети, философия илимдеринин кандидаты, доцент.

Аннотация

Аталган макалада жогорку билим берүү системасындагы руханийлик жана мекенчилдик маселелери каралат, андан тышкары анда айтылгандай, азыркы коомдогу социалдык көйгөйлөрдү чечүүнүн башкы критерийи болуп коомдун адеп-ахлактык баалуулуктары, мекенчилдик, Ата-Мекенге, элге болгон сүйүү, адамдын жаратмандык жакшылык кылуучулук ишмердүүлүгү саналат. Биринчи планга анын бардык көрүнүшөрүндө мекенчилдиктин зарылдыгын андап билүү чыгат. Руханий-мекенчилдик тарбия берүү дүйнөсүндө адам социалдык-этикалык объектердин, окуялардын, баалуулуктардын көп түрдүүлүгүндө болот. Адам менен коомдун руханий-мекенчилдик өнүгүүсүнүн денгээли, андан тышкары инсандын мекенчилдикти туюп, түшүнүү, анын мыйзамдары менен жашап, жаратуу аракети адамзаттын өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрү катары кызмат кылышат.

Негизги сөздөр: руханийлик, мекенчилдик, билим берүү, конфликт, коом, социалдык көйгөй, мамлекет, постулат, баалуулук, салттар.

ДУХОВНОСТЬ И ПАТРИОТИЗМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема духовности и патриотизма в системе высшего образования, также в ней говорится о том, что главными критериями решения социальных проблем в современном обществе становятся духовно нравственные ценности общества, патриотизм, любовь к Родине, народу, созидательно добротворческая

деятельность человека. На первый план выходит осознание необходимости патриотизма во всех его проявлениях. В мире духовно-патриотического воспитания человек пребывает в многообразии социально-этических объектов, событий, ценностей. Уровень духовно-патриотического развития человека и общества, а также умение личности ощущать, понимать патриотизм, жить и творить по его законам выступают показателями прогресса человечества.

Ключевые слова: духовность, патриотизм, образование, конфликт, общество, социальная проблема, государство, постулат, ценность, традиции.

SPIRITUALITY AND PATRIOTISM IN THE SYSTEM HIGHER EDUCATION

Abstract

This article discusses the problem of spirituality and patriotism in the system of higher education, it also says that the main criteria for solving social problems in modern society are the spiritual and moral values of society, patriotism, love for the Motherland, the people, creatively philanthropic human activity. The awareness of the need for patriotism in all its manifestations comes to the fore. In the world of spiritual and patriotic education, a person lives in a variety of social and ethical objects, events, values. The level of spiritual and patriotic development of a person and society, as well as the ability of an individual to feel, understand patriotism, live and create according to its laws are indicators of human progress.

Key words: spirituality, patriotism, education, conflict, society, social problem, state, postulate, value, traditions.

Киришүү. Макаланын темасынын маанилүүлүгү азыркы руханий-адеп-ахлактык тарбиянын актуалдуу маселелери азыркы дүйнөдө адам жашап, өнүгүүсү менен байланышкан, ал көптөгөн позитивдүү жана терс мүнөздөгү күчтүү таасирдин көп түрдүү булактары менен курчалып (бул биринчи кезекте массалык мааламат каражаттары, курчап турган чөйрөнүн уюшулбаган окуялары), жаш муундардын күчүнө кире элек интеллектине жана сезимдерине, калыптанып келе жаткан адеп-ахлактуулугуна күн сайын таасирин тийгизүүсү менен аныкталат.

Адамдын экономикалык конфликтердин көрүнүштөрү, саясий толкундоолор менен күнүмдүк кагылышуусу, улуттук негиздеги конфликтер жашоо-турмуштук түзүлүштөрдүн аныксыздыгы он жактуу идеалдардын жоголуусуна алып келет, анын баары жыйынтыгында, адамдарды эмоционалдык тен салмактуулуктан ажыратып, коомдогу руханийсиздикти жаратып, турмуштук багыттардын кыйроосуна шарт түзөт.

Азыркы коомдогу социалдык маселелерди чечүүнүн башкы критерийлери болуп коомдун руханий-адеп-ахлактык баалуулуктары, мекенчилдик, Ата-Мекенге, элге болгон сүйүү, адамдын жаратмандык-жакшылык кылуучулук ишмердүүлүгү саналат. Биринчи планга анын бардык көрүнүшөрүндө мекенчилдиктин зарылдыгын андап билүү чыгат. Руханий-мекенчилдик тарбия берүү дүйнөсүндө адам социалдык-этикалык объектердин, окуялардын, баалуулуктардын көп түрдүүлүгүндө болот. Адам менен коомдун руханий-мекенчилдик өнүгүүсүнүн денгээли, андан тышкары инсандын мекенчилдикти туюп, түшүнүү, анын мыйзамдары менен жашап, жаратуу аракети адамзаттын өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрү катары кызмат кылышат.

Изилдөө материалдары жана усулдары. Аталган макаланы даярдоо процессинде бир катар изилдөөчү-окумуштуулардын аталган маселе боюнча философиялык көз караштары, ой жүгүртүүлөрү колдонулду. Изилдөө процессинде системалык, тарыхый, формалдык-логикалык, абстракциялык, аналогиялык жана башка принциптер колдонулду.

Ар бир адам мекенчилдик жана мекенчил деп өзүнүн түшүнүгүн билдирет, ошондуктан ар кыл авторлордун пикирлерине таянып, мекенчилдикке аныктама беребиз. С.И.Ожеговдун

түшүндүрмө сөздүгүндө мекенчилдик берилгендик жана өзүнүн ата-мекенине, элине болгон сүйүү катары каралат [1, 52-б.].

Ошол сыяктуу эле кенири аныктама педагогикалык энциклопедиялык сөздүктө да бар: «Мекенчилдик – ата-мекенге, туулган жерине, өзүнүн маданий чөйрөсүнө болгон сүйүү. Мекенчилдиктин ушул табигый негиздери менен табигый сезим катары анын адеп-ахлактуулук мааниси, милдеттер жана жакшылык көрсөтүүчү катары биригишет. Ата-Мекенге карата болгон өзүнүн милдеттерин так андап билүү жана аларды так аткаруу мекенчилдиктин жакшылык көрсөткүчүн пайда кылат...» [2, 46-б.].

В.И.Дальдын түшүндүрмө сөздүгүндө мекенчил сөзү «ата-мекенди сүйүүчү, анын жыргалчылыгын кызгануучу» катары чечмеленет, демек: мекенчилдик – адам төрөлүп, чонойгон Ата-Мекенге, Жерге болгон сүйүү, элдин тарыхый каармандыктары үчүн сыймык, жеке кызыкчылыктарын өлкөнүн жалпы кызыкчылыктарына баш ийдирүү даярдыгы, ага чын дилден кызмат кылуу жана аны коргоо [3, 24-б.].

Биринчи жолу «мекенчил» жана «мекенчилдик» түшүнүктөрү 1789-1793-жж. Улуу Француз революциясынын мезгилинде колдонула баштаган. Мекенчилдер деп анда улуу иштер үчүн күрөшкөндөр, республиканы коргоочулар жана куткаруучулар өзүлөрүн аташкан, алар тажрыйбада Ата-Мекендин чыккынчыларына жана саткындарына каршы турушкан. Заманбап чечмелөөдө мекенчилдик өзүнүн Ата-Мекенинин жетишкендиктерине жана маданиятына сыймыктанууну, анын мүнөзүн жана өзгөчөлүктөрүн сактоону, өзүн башка элдердин мүчөлөрү менен шайкеш келтирүүнү, өзүнүн кызыкчылыктарын өлкөнүн жалпы кызыкчылыктарына баш ийдирүү даярдыгын, Ата-Мекендин жана өзүнүн элинин кызыкчылыктарын коргоо аракетин билдирет. Мекенчилдиктин тарыхый башаты – өзүнүн жерине, тилине, салттарына болгон байлануучулукту калыптандырган обочолонгон мамлекеттердин кылымдар жана миндеген жылдар аралыгына бекиген жашоосу. Улуттар менен улуттук мамлекеттердин пайда болуу шарттарында мекенчилдик анын өнүгүүсүндөгү жалпы улуттук учурларды чагылдыруучу коомдук ан-сезимдин курамдык бөлүгү болуп калат.

Руханийлик мекенчилдиктин бирден-бир башкы түзүүчүсү болуп саналат. Мекенчилдик албетте актуалдуу маселелерден. Бул элди жана ар бир адамды өлкөнүн жашоо-турмушу үчүн жоопкерчиликтүү кылат. Мекенчилдиксиз мындай жоопкерчилик жок. Эгерде биз өзүбүздүн элибиз туурасында ойлобосок, анда биздин үйүбүз, тамырыбыз жок. Анткени үй – бул ыйгайлууулук эле эмес, бул анданы тартип, ошол үйдө жашашкан балдар үчүн болгон жоопкерчилик. Адам мекенчилдиксиз өзүнүн өлкөсүнө ээ эмес. Ал эми «дүйнө адамы» - үй жок адамдын эле өзү [2].

Бардык кылымдарда адамдар адеп-ахлактык тарбиялуулукту баалашкан. Азыркы коомдо ЖОЖдун (жогорку окуу жайларынын) студенттерин окутуунун жана тарбиялоонун мүнөзү менен мазмуну өзгөрүүдө, бирок максаты мурункудай эле кала берет – бардык кырдаалдардан жол таап кете ала турган, үзгүлтүксүз билим алууга жана өнүгүүгө жөндөмдүү келген, жаны ойломго ээ болгон бекем адеп-ахлактык принциптери менен адис инсанды калыптандыруу. ЖОЖдо окуу мезгилиндеги тарбия – инсандын социалдашуусундагы олуттуу этаптардын бири. Ошол мезгилде студент жалпы жонунан өзүнүн турмуштук көз карашын иштеп чыгууну аяктайт, б.а. дүйнөгө жана ошол дүйнөдөгү жеке жашоосуна болгон мамилесин аныктап, ан-сезимдүү өздүк өнүгүүсүнө жана тарбиялануусуна өтөт. ЖОЖго келген студент үчүн ачылыштарга, кыйынчылыктарга жана маселелерге толгон жаны жашоо башталат. Педагог ал үчүн бул дүйнөдө жаны болгон нерсени өздөштүрүүгө, жаштык кезинде эс тутумунда жашоосундагы кызыктуу окуялардын калуусуна көмөк көрсөтүүсү зарыл. Студенттиктин руханий-адеп-ахлактык тарбия системасы өзүнүн алдына жаш муундарды адам, үй-бүлө, чындык, сүйүү, эмгек, билим, маданият, Ата-Мекен, Жер (адамзаттын жалпы үйү катары), Тынчтык (элдердин

ортосундагы ынтымак), жакшы жүрүм-турум сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктарды карманууша үйрөтүү милдети турат.

С.Ожеговдун орус тилинин сөздүгүндө белгиленгендей, руханийлик – бул инсандын интеллектуалдык, эстетикалык, адеп-ахлактык өнүгүүсүн, курчап турган дүйнөгө, өзүнүн жакындарына, аймагына, Ата-Мекенине, элине керектүү мамилесин камсыз кылып, өлкөнүн руханий байлыгын баалоо жана көбөйтүү жөндөмүн калыптандырган материалдык баалуулуктарга караганда (руханий баалуулуктар) руханий баалуулуктарга (илим, маданият, дин, искусство ж.б.у.с.) басым жасалган «жандын касиети» [1, 25-б.]. Руханийлик эркиндик, эмоционалдуулук ж.б. мүнөздөлүп, адамдын билимдүүлүгүн, мекенчилдигин, адеп-ахлактуулук нормаларын жана жүрүм-турумдарын, эмгекти сүйүүчүлүгүн чагылдырып, баалуу сапаттардан болуп саналат жана о.э. коомдун тагдырында олуттуу мааниге ээ болгон адамды калыптандырат. Адеп-ахлактуулук өз кезегинде, дүйнөнү таануунун өзгөчө методу болуп эсептелүү менен адамдардын жүрүм-турумун жакшылык жана жамандыктын көз карашында тартипке келтирет. Адам үчүн кадыр-барк, тактык, максатка умтулуучулук, милдет, уят-сыйт, ак-сөөктүк сыяктуу жүрүм-турумдун маанилүү нормаларын калыптандыруу менен адеп-ахлактуулук социалдык баалуулуктардын дүйнөсүнө карата туура ыкманы тандоо милдетин аткарат. Инсандын баалуулугу анын маданиятынан көз каранды, анын чыныгы манызы мүнөздүн ак-сөөктүк сапаттарынын өнүгүүсүндө, адамдардын коомдук жана руханий жетишкендиктеринде турат. Мүнөз адамзат инсанына жашоо-турмушта тынчтыка жана кубанычка жетүүгө шарт түзөт, ошондуктан билим берүүнүн бирден-бир башкы максаты болуп бала кезден тартып эле мүнөздү тарбиялоо эсептелет.

Ар кыл кылымдардагы ойчулдар адеп-ахлактуулук түшүнүгүн түрдүүчө түшүндүрүшкөн. Байыркы Грецияда Аристотелдин эмгектеринде адеп-ахлактуу адам туурасында айтылган: «Адеп-ахлактуу жакшы деп кадыр-барктуу адамды айтышкан... Адеп-ахлактуу сулуулук туурасында жакшы иш кылгандар жөнүндө айтышат: адеп-ахлактуу жакшы деп акыйкаттуу, кайраттуу, акыл-эстүү жана дегеле бардык жакшы сапаттарга ээ адамды аташат» [4, 87-б.]. Ал эми Ницшенин пикиринде: «Моралдуу, адеп-ахлактуу, этикалуу болуу – демек байыртадан орноп калган мыйзамга же адатка баш ийүүчүлүк көрсөтүү». «Морал – бул табияттын алдында маанилүү болуусу» [5, 46-б.].

В.И.Даль морал сөзүн «адеп-ахлактык окуу, эрк үчүн эреже, адамдын уят-сыйыты» катары түшүндүргөн. Анын пикиринде: «Адеп-ахлактык – денеликтин карама-каршысы, руханий, жандык. Адамдын адеп-ахлактуулук турмушу заттыктан маанилүүрөк. «Акыл-эстикке карама-каршы руханий турмуштун бир жарымына таандык болгон, бирок аны жалпыны руханий башталыш менен салыштыруучу, акыл-эстикке чындык менен жалган, адеп-ахлактуулукка – жакшылык менен жамандык таандык» [3, 18-б.]. Ожеговдо биз көргөндөй: «Адеп-ахлактуулук – бул адам башкарылуучу ички, руханий сапаттар, аталган сапаттар менен аныкталуучу этикалык нормалар, эрежелер, жүрүм-турумдар» [1, 37-б.]. В.А.Сухомлинскийдин жаш муундардын адеп-ахлактуулук тарбиясы менен алектенүү, «адамды сезүү жөндөмдүүлүгүнө» окутуу зарыл экендиги туурасындагы сөздөрүн эстебей кое албайбыз» [5, 89-б.].

Азыркы түшүндүрүүдө, мисалы, Г.Г.Кириленко менен Е.В.Шевцовдун философия боюнча кыскача сөздүгүндө адеп-ахлактуулук түшүнүгү морал түшүнүгүнө тенделген. «Морал (нравалар) – адамдардын жүрүм-турумдарынын нормалары, принциптери, эрежелери, андан тышкары адамзат жүрүм-турумунун өзү (мотивдер, иш-аракеттер, ишмердүүлүктүн натыйжалары), сезимдер, пикирлер, аларда адамдардын бири-бири жана коом (жамаат, социалдык тап, эл, коом) менен карым-катнаштарынын нормативдик жөнгө салуусу» [6, 78-б.].

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары. Жогоруда айтылган теориялык жоболорго ылайык, белгилей кетүүчү нерсе, руханий-адеп-ахлактык тарбия жалпы билим берүүчүлүк

процесстин курамдык бөлүгү жана жогорку окуу жайларынын педагогдору иш алып барышкан ишмердүүлүктүн бирден-бир түрү болуп саналат. ЖОЖдогу руханий-адеп-ахлактык тарбия деп инсандын, коомдун жана мамлекеттин керектүү муктаждыктарын канаттандыруу максатында бардык субъекттер тарабынан жүзөгө ашырылган билим берүүчүлүк процессти жүзөгө ашыруу жана өркүндөтүү үчүн андагы зарыл маалыматтык, социалдык-укуктук, психологиялык-педагогикалык, турмуш-тиричиликтик, маданий-бош убакыттык шарттарды түзүү боюнча иш-чаралар ресурстарына тартылган максаттары, милдеттери, орду, убактысы боюнча өз ара байланышкан жана макулдашылган иш-аракеттердин жыйындысын түшүнүшөт.

Руаний-адеп-ахлактык тарбия системасына билим берүүчүлүк процесстин милдеттери, шарттары жана өзгөчөлүктөрү менен аныкталуучу белгилүү бир талаптарды беришет, алардын негизгилери болуп: ЖОЖдун башкаруу жана илимий-педагогикалык курамындагы кызматкерлеринин моралдык-адеп-ахлактык жана психологиялык сапаттарынын жогорку денгээли; студенттер менен ЖОЖдун кызматкерлеринин моралдык-психологиялык таасиринин биримдиги жана үзгүлтүксүздүгү; ЖОЖдогу милдеттерди чечүүдөгү кабыл алынган система менен алгоритмдин, нормативдик документтердин, илимий-методикалык сунуштамалардын талаптарына моделдин, алгоритмдин жана руханий-адеп-ахлактык камсыздоонун дал келүүсү; керектүү иш-чараларды даярдоодогу жогорку ыкчамдуулукту жана студенттер менен кызматкерлердин контингентин толук камтууну камсыз кылуу эсептелет.

Руханий-адеп-ахлактык тарбия ан-сезимге болгон таасирлер менен калыптанып, студенттин тышкы жүрүм-турумуна, анын табият жана адам дүйнөсүнө болгон мамилесине таасирин тийгизип, инсандын баалуулук багыттарын чагылдыруу менен багыттык тарбиянын натыйжасы болуп эсептелет. Инсандын баалуулугу анын маданиятынан көз каранды, анын чыныгы манызы мүнөздүн ак-сөөктүк сапаттарын, адамдардын коомдук жана руханий жетишкендиктерин өнүктүрүүдө турат.

Жыйынтык. Демек, сонунда белгилей кетүүчү нерсе, ЖОЖдогу руханий-адеп-ахлактык тарбия боюнча жүргүзүлгөн иш-чаралар олуттуу чсенемде студенттердин жакынкы турмуштук чөйрөсүндөгү социалдык чыналуусун төмөндөтүүгө, карым-катнаштарынын маданиятынын денгээлин жогорулатууга шарт түзүп, толеранттуулук, жарандык жана социалдык тилектештик принциптерин комплекстүү чечүүгө жардам берет. ЖОЖдун руханий-адеп-ахлактык тарбиясы системасынын туруктуу абалы студенттерде зарыл моралдык-адеп-ахлактык жана психологиялык сапаттарды колдоо жана өнүктүрүүнү билдирет. ЖОЖдо маалыматтык, социалдык-укуктук, турмуш-тиричиликтик, психологиялык-педагогикалык, маданий-бош убакытты өткөрүүчүлүк шарттарды түзүү студенттерди руханий-адеп-ахлактык тарбиялоонун акыркы максатына жетүүнү шарттайт.

Адабияттардын тизмеси

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведов. – М., 1978. –Т.2, 3.
2. Педагогический энциклопедический словарь // гл.ред. Б.М.Бим-Бад. – М., 2002.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И.Даль. – М., 1978. –Т.2.
5. Новая философская энциклопедия. -М., 2000. – Т.1.
6. Ницше Ф. Избранные произведения. - М., 1993..

УДК 378.316

ТАРЫХ САБАГЫН ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫ УЛУТТАР АРАСЫНДАГЫ ДОСТУККА ТАРБИЯЛОО

Көлбаева Замира Исабаевна - Ош мамлекеттик педагогикалык
университет, улук окутуучу

Аннотация

Улуттар арасындагы мамиле кайсы доордо жана кайсы мезгилде болбосун өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келет. Тарых барактарына кайрылсак кыргыз эли жалгыз гана өзү кең аймакты ээлеп жашабастан башка элдер менен социалдык-экономикалык жана достук мамилеледе ынтымакта жашап келгендигин билебиз. Ааламдашуу мезгилинде дагы улуттар арасындагы достук мамиле эң актуалдуу маселердин бири болуп келүүдө. Көп улутту өлкөбүздү өнүктүрүүнүн дагы бир өзгөчөлүгү катары улуттар арасындагы ынтымакты баса белгилеп кетким келет. Башыбыздан өткөргөн эки кандуу окуя буга мисал боло алат. Ошол себептүү мектептерде улуттар арасындагы достукка ынтымакка тарбиялоо ар бир мугалимдин милдети. Өзгөчө тарых мугалимдери бул нерсеге басым жасоосу зарыл. Сабак учурунда жана класстан жана мектептен тышкары иш чараларды уюштурууда, улуттар арасындагы достук мамилеге тарбиялоосу азыркы мезгилдин актуалдуу маселелеринин бири болууда.

Ачкыч сөздөр: достук, интернационализм, улут, раса, кружок, экскурсия, бала-бакча, мектеп, ЖОЖ.

ВОСПИТАНИЕ ДРУЖБЫ МЕЖДУ НАРОДАМИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

Аннотация

Межэтнические отношения не теряли своей актуальности ни в одну эпоху и ни в какое время. Если мы заглянем на страницы истории, то узнаем, что кыргызский народ не только занимал большую территорию, но и жил в гармонии с другими народами в социально-экономических и дружеских отношениях. В эпоху глобализации дружественные отношения между народами по-прежнему остаются одним из самых актуальных вопросов. Я хотел бы подчеркнуть единство наций как еще одну черту развития нашей многонациональной страны. Два кровавых опыта тому пример. Вот почему долг каждого учителя – воспитывать в школах межнациональную дружбу. Особое внимание на это следует обратить учителям истории. Одним из наиболее актуальных вопросов современности является развитие дружеских отношений между народами во время уроков и при организации внеклассной и внеурочной работы.

Ключевые слова: дружба, интернационализм, национальность, раса, кружок, экскурсия, детский сад, школа, ВУЗ

EDUCATION OF FRIENDSHIP BETWEEN PEOPLES IN THE TEACHING OF HISTORY

Annotation

Interethnic relations have not lost their relevance in any era and at any time. If we look at the pages of history, we will find out that the Kyrgyz people not only occupied a large territory, but also lived in harmony with other peoples in socio-economic and friendly relations. In the era of globalization, friendly relations between peoples still remain one of the most pressing issues. I would like to emphasize the unity of nations as another feature of the development of our multinational country. Two bloody experiences are an example of this. That is why the duty of every teacher is to cultivate interethnic friendship in schools. History teachers should pay special attention to this. One of the most pressing issues of our time is the development of friendly relations between peoples during lessons and in the organization of extracurricular and extracurricular activities.

Key words: friendship, internationalism, nationality, race, circle, excursion, kindergarten, school, university

Интернационализм (латын тилинен *inter* – “арасы” жана *natio* – “эл”) – элдер ортосундагы достукту жана кызматташтыкты үгүттөгөн идеология [1]

Өлкөбүздө жалпы 80 ден ашык улуттун өкүлдөрү жашайт. Улут аралык байланыш достук мамилелер мамлекеттин өнүгүшүнө салым кошот. Интернационализм идеясы бардык өлкөлөрдүн эмгекчи элдерди урматтоого жана бириктирүү менен гана чектелбестен, өз Ата-Мекенин чын дили менен сүйүүгө да чакырат. Кыргызстандын аймагында көп улуттун өкүлдөрүнөн турган үй-бүлөлөр да бар. Достукка тарбиялоо эң биринчи үй-бүлөдөн башталып, кошуна болуп жашап бири бири менен достук мамиледе болушат. Андан кийин мектепте деп эсептесек болот. Жогоруда айтып өткөндөй өлкөбүздө көп улуттун өкүлдөрү бири-бири менен ар тармакта байланышып турушат. Мектепте тарых сабагын окутууда окуучуларды бири-бири менен достукка тарбиялоо бүгүнкү күндүн талабы десек болот. Интернационалдык тарбия берүү деген өтө кеңири түшүнүк.

Интернационалдык тарбиялоо милдети балдардын ынтымактуу, достошкон, уюмдашкан коллективинде эң мыкты чечилет. Мектептин ичинде да, ошондой эле биздин көп улуттуу мамлекетибиздин масштабында да ар дайым жаш муундарды интернационалдык тарбиялоону талап кылуу зарылчылыгы келип чыгат.

Жогоруда айтып кеткендей Кыргызстан көп улуттуу мамлекет. Демек бала-бакчадан баштап ЖОЖ го чейин көп улуттан турган балдар окуп тарбия алышат. Алардын ортосундагы достук мамилени чыңдоо бирден-бир мугалимдин милдети болуп саналат. Бул жерде өзгөчө тарых мугалиминин ордун баса белгилеп айтуу керек. Улуттар арасындагы достук идеяны окуучулардын аң сезимине сиңирүү, анын жүрүш-туруш тартибине, кулк мүнөзүнө, көнүмүш адатына жана бекем ишенимине айландыруу үчүн, айрым алынган бир сабакта же бир нече сабакта турмушка ашыруу мүмкүн эмес. Аны турмушка ашыруу үчүн тарых сабагынын бүткүл бир нече курсун окутуу талап кылынат. Өткөн тарыхка кайрылсак элибиз өз башынан бир нече окуяларды өткөрдү. Бир нече кылымдар аралыгында элибиз эгемендүүлүгүн жоготуп же болбосо кайрадан өз өлкөсүн түзүүгө жетишти. Ушул кылымдар аралыгында кыргыздар өздөрү гана жашабастан башка улуттар менен канааташ жашады. Меймандос кыргыз эли эч качан бөлөк улуттарды басынткан эмес. Али да болсо алар менен достукта жана тынчтыкта жашап келишет. Бирок катылгандын катыгын берген эл болгон.

Тарых беттерине таянсак 1941-жылдагы Улуу Ата-Мекендик согуш адамзат тарыхындагы эң апааттуу согуштардын бири. Согушта канчалаган жерлер талкаланды жана бир канча адамдардын өмүрүн алды. Бул согушта Советтер Союзунун бардык элдери чоң жана кичине, рассасына, кайсы улуттан жана кайсы динде экендигине карабастан, бир адамдай болуп душманга каршы аттанышып жеңишке жетишкен. Тарых сабагын окутууда бул окуялар кандай болгондугун эске алып фактылар менен айтып берүү менен биргеликте улуттар арасындагы достукту баса белгилеп айта кетүү керек.

Убактысынча немецтик-фашисттер басып алган аймактан эвакуацияланып келгендерди Кыргызстандын эли чыныгы боорукердик менен тосуп алышкан. Аларга үй, тамак-аш, отунсуу кийим кече жагынан жардам беришкен. Москва областынын колхозчулары өз жерине кайткандан кийин Кыргызстанга төмөндөгүчө кат жазган: «Кыргыздын эмгекчил эли оор минуталарда бир туугандык жардам беришти, ак эмгеги менен табылган-нан, мал, кийим-кечелерин бизге кең пейилдик менен тең бөлүштү. Бул жардамды биз эч качан унутпайбыз. Аны биздин небере-чөбөрөлөрүбүзгө чейин алкыш айтып эскеришет». [4]

Бул каттан биз меймандос элибиздин кыйынчылыкка карабастан жардам бергендигин окуучуларга тарых сабагында түшүндүрүп берүү менен алардын аң сезимин башка улуттарды урматтоого жана гумандуулукка тарбияласак болот. Улуттарды административдик жол менен кысым жасап жакындаштыруусун ылдамдатууга эч качан

болбойт. Улуттардын жакындашуусун бардык элдердин тең укуктуулугун, өз ара ишенүүсүн, кызматташуу жана өз ара жардамдашуусун өнүктүрүү аркылуу гана турмушка ашырууга болот. Окуучуларды элдердин достугу жана интернационализм идеясына тарбиялоо окутуу процессинде чечүүчү орунду ээлейт. Окутуу процессиндеги жетишилген тарбиялык иштер менен бекемделип жана органикалык тыкыс байланышта болсо, интернационалдык тарбия каалагандай максатка жетүүгө жол ачат. Мугалим окуучунун акылына, сезимине, эркине, ишенимине класстан жана мектептен тышкаркы мезгилде да системалуу жана үзгүлтүксүз таасир тийгизип комплекстүү көнүгүүлөрдү өткөрүү аркылуу гана тарбияны турмушка ашырышы мүмкүн.

Улуттар аралык байланыш – тиричилик аракеттеринин түрдүү жактарында түрдүү улуттардын өкүлдөрүнүн өз ара аракеттешүүсү.

Ал улуттук мамилелердин тибине, улут маселесинин чечилүү деңгээлине, улут аралык байланышуусунун маданиятына жараша достук, нейтралдуу, конфликт мүнөзүндө болушу мүмкүн. Улуттар аралык байланыш адатта улут аралык диалог формасында ишке ашырылат. Ал байланышкан тараптарды өз ара байытууга, маданий тажрыйба алмашууга алып келет. Улут аралык байланыш мамлекеттик да, жеке адамдар деңгээлинде да жүрүшү мүмкүн.[2.]

Улуттар аралык ынтымак бекем болсо, өлкөдө туруктуулук орнойт. Бул байланышты калыптандыруу үчүн келечек муундарыбызды тарбиялоодо колдонушубуз керек.

-Руханий биримдик, элдердин достугу, улуттар аралык ынтымак идеяларын калыптандыруу жана жайылтуу, сезимдерди тарбиялоо;

-Кыргыз республикасында жашаган элдердин тарыхы жана маданияты жөнүндө билимдерди жайылтуу;

-Тарыхый мурасты сактоо жана улуттук өзгөчөлүктү жана улуттар аралык достукту ынтымактуулукту жайылтуу; ж.б.

Отуз жыл ичинде Кыргызстандын педагогикалык илиминин өнүгүшү, белгилүү бир жетишкендиктер бар экендигине карабастан, тилекке каршы, теоретикалык жактан акылга сыярлык аныктаманын, жалпысынан гармониялуу билим берүүнүн негизги компоненттерин жана негизги компоненттерин түзүүнү чечүүгө болбойт. Ошентсе дагы ар бир педагог улуттар арасындагы достук мамилени чечүүгө өз салымдарын кошуусу зарыл. Өзгөчө тарыхчы мугалимдер бул нерсеге көңүл буруусу зарыл.

Мектептеги тарых кружогу сабактагы материалды терең түшүнүүгө жардам берет. Окуучулардын тарых илимине болгон кызыгуусун жогорулатат жана логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп, тарыхый айрым татаал фактыларды жеңилдетип, оңой түшүнүү мүмкүнчүлүгүн берет. Класстан тышкары мезгилде өткөрүлүүчү тарых кружогу-окуучуларды элдердин достугу духунда тарбиялоонун эң маанилүү бир формасы жана каражаты болуп саналат. Мектепте саясий маалыматты өткөрүү көбүнчө класс жетекчисинин үлүшүнө таандык. Бирок, ага мектеп боюнча жалпы жонунан жетекчилик кылуу, теманы белгилөө, адабияттарды көрсөтүү иши негизинен тарых сабагын окутуучу мугалимге жүктөлөт. Саясий маалымат окуучулардын интернационалдык сезимин өнүктүрүүгө жана бекемдөөгө жардам берет. Окуучунун башка улутка, өлкөгө жана жумушчулардын өз ара тилектештигине карата кандай мамиле жасай тургандыгы саясий информацияны өткөрүү мезгилинде мугалимдин көз алдында ачык далилденген. Мугалим маалымат жасоочу окуучунун түшүнүү жөндөмдүүлүгүн эске алып, тарбиялык таасиринин баалуулугуна жараша теманы билгичтик менен тандап алып мазмундуу жана бай методго таянса жүргүзүлгөн тарбиялык иштер жакшы натыйжа берет.

Мектептеги окуу-тарбия жумушунда тарыхый темаларга байланыштуу өткөрүлгөн кечелер жаш муундарды тарбиялоодо өзгөчө ролду ойнойт. Тарыхый кечелерде окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсү, бири-бири менен достук мамилеси өөрчүйт десем болот. Бүгүнкү ааламдашуу доорунда адам ар тараптуу өнүгүп жатканы маалым. Бул ааламдашуу агымында окуучуларга өзгөчө улуттар арасындагы достук тарбияны өркүндөтүү

жана бекемдөө ар бир тарых мугалиминин гана эмес жалпы коомубуздагы адамдардын дагы милдети болуп саналат. Тарых мугалими сабак учурунда же сабактан сырткары иш чараларда улуттар арасындагы достук мамилени баса белгилеп түшүндүрүүсү зарыл. Ар бир тарых сабагындагы темаларда жалпы эле кыргыз журтчулугу эмес, ага канатташ жашаган башка улуттар да сөзсүз түрдө баяндалып өтөт. Дал ушул учурларда мугалим окуучуларга улуттар арасындагы достук мамилени жана ынтымакты кошо түшүндүрүп кетүүсү керек.

Экскурсия (лат. Excursio – жол жүрүү) – окуу, тарбия ишин уюштуруунун бир калыбы. Мында жаратылышка, музейге ж. б. табыгый шарттын тиричилик аракетиндеги бир бүтүн турпатын кабыл алуу, үйрөтүү үчүн ал жерге окуучулар атайын даярдалып, уюшуп барат. Мында окуучуларга өз алдынча изденүүгө, изилдөөгө, байкап талдоого шарт түзүлөт. Ошондуктан мектеп пайда болгондон баштап эле экскурсияга сабак сыяктуу көңүл бурулат. [3]

Окуучуларга улуттар арасындагы достук мамилени түшүндүрүүнүн дагы бир жолу катары экскурсияны белгилесек болот. Эмне себептен экскурсия? - деген суроо туулат. Дал ушул экскурсия убагында тарых мугалими окуучуларга коюлган маселени түшүндүрүү менен биргеликте алардын ортосундагы достук мамилени да чындай алат. Мисалы тарых музейин алалы. Билебиз ал жерде көптөгөн экспонаттар бар. Ал экспонаттардын көп жерден алынып келинген. Экспонаттар: Чүй, Талас, Ысык-Көл өрөөнүнөн, Баткен жана Коңшулуш өлкөлөрдөн да алынып келиши мүмкүн. Ал кыргыз элинин тарыхына байланышкан археологиялык, этнографиялык жана башка бөлүмдөрүнөн турат. Бул өтө татаал, чыдамкайлыкты көрсөткөн жүрүштөрдүн жана изилдөөлөрдүн натыйжалары болуп саналат. Бул музейде бир гана кыргыздарга гана тиешелүү эмес жалпы Кыргызстанда жашаган башка улуттагы элдердин тарыхын маданиятын чагылдырган экспонаттары дагы бар десек болот. Экскурсияда окуучуларга кыргыз элинин маданиятын гана тааныштырбастан өзгө улуттардын маданиятын дагы тааныштырабыз. Дагы бир эске сала кетүүчү жагдай окуучулардын арасында кыргыздар гана эмес башка улуттун дагы өкүлдөрү болушу мүмкүн. Мугалим бул жерде окуучулардын ынтымагына жана бири-бирине болгон сый-урматына көңүл бөлүүсү зарыл. Окуучулар мугалимдин сөзүн кунт кою менен угуусу зарыл. Экскурсияны жыйынтыктоо конференциясында да окуучулар бардык улуттка тиешелүү көргөн экспонаттары тууралуу да айтып кетиши керек.

Эгемен өлкөбүздүн өнүгүшүнө дал ушул көп улуттуу элибиз өзүнүн салымын кошо алат. Социалдык-экономикалык байланыштар ар дайым өз күчүн жоготпойт. Ошол себептүү бала-бакчадан баштап ЖОЖго чейин улуттар арасындагы достукка жана ынтымакка тарбиялоо зарыл. Кайсы бир улуттун каада-салтын, маданиятын тааныган соң ошол улутка карата сый өзгөрөт, ишеним пайда болот. Анткени, улуттун жаманы болбойт. Ар бир улуттун өзүнүн баалуулуктары, кемчиликтери болот. Биз алардын баалуулуктарын алабыз да, кемчиликтеринен өзүбүздү түздөйбүз. Кыргыздын жакшы бир касиети бар – башка элдерге болгон сый- урматты да көрсөтө алганыбызда. Дал ушул сый урматты таза сактап келечек муундарга жеткирүү ар бир атуулдун парзы десем болот.

Адабияттар:

1. Интернационализм // БСЭ, 1972, т. 10, стр. 330—331
2. Каратаев, Олжобай. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. – Бишкек: Кыргыз-Түрк «Манас» университети, 2003. – 265 бет. – ISBN 9967-21-621-2.
3. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). – Б.: 2004
4. С.Керимбаев. 1941-1945-жылдардагы Советтер Союзунун Улуу Ата-Мекендик согуш мезгилиндеги Кыргызстандын эмгекчилеринин патриотизми. Фрунзе, 1954, 211 бет.
5. <https://tyup.net/page/dostuk-degen-emne>

УДК 37.01

ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ В ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Краузе Александра Анатольевна – Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, кандидат философских наук, доцент, заведующая кафедрой философии и общественных наук,
E/mail: krauze@pspu.ru

Порозов Владимир Александрович – Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, кандидат исторических наук, доцент. E/mail: porozov@pspu.ru

Аннотация

Рассматривается опыт работы, полученный в рамках реализации проекта «Исследование становления и научно-методическое сопровождение цифровых форматов дополнительного образования, организации проектной и исследовательской деятельности обучающихся». Цель исследования состоит в разработке модели организации проектно-исследовательской деятельности учащихся в рамках цифровых форматов дополнительного образования школьников и включения результатов научных исследований в образовательный процесс.

В ходе реализации проекта было проведено социологическое исследование в семи городах России. Количественно-качественными методами и методом сравнительного анализа определена готовность педагогов, в том числе выпускников педагогических вузов, к организации проектной, исследовательской деятельности обучающихся с применением современных информационно-коммуникационных технологий (в цифровом формате). На теоретическом уровне определены базовые положения концепции проектно-исследовательской деятельности учащихся в цифровом формате, соответствующей требованиям современной системы образования и науки.

В результате исследования впервые была обоснована и разработана целостная цифровая модель проектно-исследовательской деятельности с учетом объективных и субъективных условий образовательной системы регионов РФ, позволяющая осуществлять разноуровневые преобразования в образовательном поле, в том числе междисциплинарные связи и социальное проектирование.

Ключевые слова. Субъект образовательного процесса, проектная деятельность, исследовательская деятельность, образовательный процесс, цифровизация, инновации.

EXPERIENCE IN BUILDING A DIGITAL MODEL IN THE ORGANIZATION OF DESIGN AND RESEARCH ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF ADDITIONAL EDUCATION

Abstract

The work experience gained in the framework of the project "Research of the formation and scientific and methodological support of digital formats of additional education, organization of project and research activities of students" is considered. The purpose of the study is to develop a model for organizing students' design and research activities within the digital formats of additional education for schoolchildren and the inclusion of research results in the educational process.

Quantitative and qualitative methods and the method of comparative analysis determined the readiness of teachers, including graduates of pedagogical universities, to organize project, research activities of students using modern information and communication technologies (in digital format). At the theoretical level, the basic provisions of the concept of design and research activities of students in a digital format that meets the requirements of the modern education and science system are defined.

As a result of the research, for the first time, an integral digital model of design and research activity was substantiated and developed, taking into account the objective and subjective conditions of the educational system of the regions of the Russian Federation, which allows for multi-level transformations in the educational field, including interdisciplinary communications and social design.

Keywords. Subject of the educational process, project activity, research activity, educational process, digitalization, innovation.

Введение

В 2021–2022 гг. на кафедре философии и общественных наук Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета осуществлено комплексное исследование проблемы цифровизации в дополнительном образовании. Проведен социологический и философский анализ динамики изменений в системе общественных отношений и, в частности, современного образования, основывающийся на изучении профессиональных потребностей, мотивированности, этической направленности, компетентности педагогического сообщества. Динамика процесса внедрения цифровых технологий в образовательный процесс раскрывается через проявления субъекта в сфере информационно-коммуникационных отношений. Разработана программа эмпирического социологического исследования, определяющая объект, предмет, цели и задачи исследования, рабочую гипотезу, методики и процедуры исследования. С помощью электронной анкеты исследованы готовность и компетентность педагогов к организации проектной, исследовательской деятельности обучающихся с применением современных информационно-коммуникационных технологий (в цифровом формате).

С позиций междисциплинарного подхода дается анализ феномена цифровизации в контексте сложившихся условий в современном российском обществе [1; 2]. Исследуются аспекты, раскрывающие природу и специфику «цифровой среды» в сфере образования. С позиций философско-социологического анализа раскрываются субъектные трансформации и динамика ценностных ориентаций личности в условиях развития цифрового и сетевого общества. Предложено характеризовать цифровую среду как важнейший современный институт. Дается анализ цифровой среды как предмета социальной практики в контексте дискурса образования, включенности субъектов образовательного процесса в цифровые реалии. Полученные выводы опираются на данные социологического опроса учителей, проведенного в крупных городах семи регионов РФ (Екатеринбург, Иваново, Ижевск, Пермь, Тюмень, Челябинск и Ярославль) для определения интериоризации цифрового дискурса субъектами системы современного образования.

Результаты исследования способствуют формированию методического обеспечения педагогов в организации проектных, исследовательских умений обучающихся при реализации программ дополнительного образования с применением электронного обучения и дистанционных образовательных технологий, направленное на развитие профессиональных компетенций педагогов в области организации проектно-исследовательской деятельности обучающихся, для использования на цифровых порталах дополнительного образования. Новый формат работы в цифровом контексте позволяет наиболее эффективно переориентировать субъектов образовательного процесса с трансляционного типа обучения на креативно-исследовательский, продуцирующий

исследовательскую, познавательную деятельность, в том числе в рамках реализации дополнительного образования школьников. Дальнейшая разработка проблемы будет способствовать развитию потенциала цифровых технологий в различных сферах общественной жизни в целом и в сфере образования в частности.

Методы и материалы исследования

В трактовке понимания структуры и прикладного значения цифровизации среди исследователей нет единства. Недостаточно пока разработаны и изучены закономерности и подходы к изучению внутрисистемных и межсистемных общественных отношений, опосредованных цифровизацией. Данные исследования исходят из осознания того, что цифровизация должна включать антропологический уровень осмысления, снимающий узкий подход к цифровизации как к цифровой технологии и позволяющий рассматривать ее в контексте субъекта социального действия и степени ее влияния на развитие человеческой сущности. Философско-социологический подход позволяет исследовать феномен цифровой среды в антропологическом контексте и с позиций общественной практики.

В антропологическом контексте цифровую среду и информационные технологии можно рассматривать как важный институт современности, на основе которого грядут глубокие субъектные трансформации. Социальная практика является воспроизводимой в определенное время и точке пространства частью социальной системы, которая обусловлена действиями людей [3]. В результате возрастания роли цифровизации в повседневной практике людей происходит дистанцирование от традиций и общепринятых правил, символов, социальных ориентиров и идеалов.

В процессе создания широкой междисциплинарной программы по заявленной тематике были объединены методы разного уровня: философское (методологические), социологические, общенаучные, частно-научные, соответствующие различным параметрам – объяснительным, описательным, поведенческим, мотивационным и т.д. Как методологические источники в исследовании присутствуют социальный конструкционизм П. Бергера и Т. Лукмана [4], конструктивистский структурализм П. Бурдьё [5], семиология Р. Барта [6]. Для достижения цели и решения поставленных задач использованы следующие количественные и качественные методы: анкетный опрос с последующей статистической обработкой количественных данных в программе SPSS; тестовые задания для субъектов образовательного процесса; фокусированное интервью ряда преподавателей обществознания с целью получения более глубокой и качественной информации. Одним из основных подходов исследования является следование принципу системности. Системный подход применяется и при исследовании цифровой среды, рассматриваемой в контексте социальной практики. Сущностные характеристики и характер включенности субъектов в цифровую среду и цифровые технологии будут рассмотрены на основе деятельностного подхода, пересекающегося с системным,

При сравнении разных типов субъектов образовательного процесса и при сравнении практики применения современных технологий в образовании используется компаративистский подход. Не менее важным является конструктивистский подход: в данном случае это социальный конструктивизм, воспринимаемый как конструирование смыслов реальности, позволяющее проанализировать «наличное» знание, которое опосредуется субъективными особенностями индивида, переосмысливается и интерпретируется по-своему. Особое значение имеет сочетание конструктивистского подхода с дискурсивным: диалог ведет к пониманию и интерпретации, потому конструктивистский подход, налагаясь на герменевтический, дает исследователю теоретическое обоснование изучения современного субъекта социального действия.

Основные результаты и их обсуждение

Социологический опрос проводился с 29 января по 9 марта 2021 г. через онлайн-форум MicrosoftForms (сервис создания онлайн-опросников). Выборка – целевая (учителя),